

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2024 | 4.
LXVI. ÉVFOLYAM SZÁM

Tóth Richárd

A rómaiság képzete a Karoling-korban
a keresztségi szertartások tükrében

Bocsi Zsófia

A csókakői váruradalom vértesi falvai a középkorban

Fóti Miklós

Zülfikár bég, egy hódoltsági határbég–dinasztia harmadik nemzedéke

Angyal Béla

Az 1945. januári magyar fegyverszüneti egyezmény
és a csehszlovák emigráns kormány

Pócs Nándor

Ukrán nemzeti radikalizmus – magyar szemmel (1918–1945)

Váradi Natália

A történelmi egyházak helyzete Kárpátalján
az 1956-os forradalom idején

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézirateikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2024-es évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXVI. évfolyam, 2024. 4. szám

TANULMÁNYOK

Tóth Richárd A rómaiság képzete a Karoling-korban a keresztségi szertartások tükrében	493
Bocsi Zsófia A csókakői váruradalom vértesi falvai a középkorban. Veleg és Sárkány	505
Fóti Miklós Zülfikár bég, egy hódoltsági határbég-dinasztia harmadik nemzedéke történetéhez	525
Angyal Béla Az 1945. januári magyar fegyverszüneti egyezmény és a csehszlovák emigráns kormány	543
Pócs Nándor Veszedelmes viszonyok a véres övezetben. Ukrán nemzeti radikalizmus – magyar szemmel (1918–1945)	567
Váradi Natália A történelmi egyházak helyzete Kárpátalján az 1956-os forradalom idején	603

VESZEDELMEK VISZONYOK A VÉRES ÖVEZETBEN

Ukrán nemzeti radikalizmus – magyar szemmel (1918–1945)

PÓCS NÁNDOR

DANGEROUS LIAISONS IN THE BLOODY ZONE

Ukrainian National Radicalism – in Hungarian Perspective (1918–1945)

In the autumn of 1943, a three-man delegation of the Ukrainian Insurgent Army arrived in Budapest. The original idea was to elevate the earlier agreement with the Hungarian occupation troops to a political level, and to hope that the underground Ukrainian state could receive diplomatic recognition from Budapest. This did not happen and events took a different turn. Still, this meeting marked the culmination of Hungarian–Ukrainian relations, which had been flickering only sparsely in the first half of the century. In our study, we attempt to explore this hitherto unexplored historical antecedent of the relationship, striving to ensure that our perspective is not determined by the focus on Trianon, not only by the issue of Carpatho–Ukraine.

As far as the parties were concerned, on one side were representatives of the changing Hungarian state, on the other representatives of Ukrainian national radicalism. In the case of the latter, it is mainly the Organisation of Ukrainian Nationalists, which, alongside Germany, could only organise more or less legally in Poland and in the annexed Carpathian region of Czechoslovakia. This multiplayer system of relations is also the primary context of our study, which only changed from 1941, after the rushing off the Soviet Union. To build a more accurate picture, we have used not only military and secret service materials, but also pieces from the press and public discourse, showing the relationship of Hungarian writers of the time to the cause of Ukrainian independence and Ukrainian national radicalism.

Keywords: Ukrainian independence, Ukrainian national radicalism, Hungarian–Ukrainian relations

1943 őszén magyar honvédegyenruhába bújtatott ukrán delegáció érkezett Budapestre. A mindössze három főt számláló társaság a földalatti ukrán nacionalista mozgalom képviselőiben tárgyalt Szombathelyi Ferenc vezérkari főnökkel. Bár az ukránok abban reménykedtek, hogy a kapcsolatokat sikerül majd politikai szintre emelniük, a többnyire csak katonákból álló magyar fél ettől mereven elzárkózott. Az egyfajta csúcspontnak tekinthető budapesti tanácskozás ténye ugyan közismertnek mondható, a tárgyalásokat

Pócs Nándor, tudományos kutató, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

megelőző kapcsolattörténet viszont már sokkal kevésbé.¹ Ennek okai különfélék. A magyar szakmunkák az ukránok történetét sokáig nem annyira önmagában, mint inkább a térséget uraló aktuális nagyhatalom történetébe ágyazva kezelték, illetve a közös ügyeket szinte csak Kárpátalja vonatkozásában tartották vizsgálatra érdemesnek. Mindez nem afféle történetírói hanyagság, ennél mélyebb problémáról van szó. Magyarországon úgy általában is csekély az érdeklődés a komolyabb állami múlttal nem rendelkező népek élete iránt. Ez még az olyan nemzetekre is igaz, mint az ukrán, amely bár szomszédos és nagy lélekszámú közösség, a magyar köztudatban mégis csak egy történelem nélküli, históriai nagyságtól mentes népként jelenik meg. Hasonlóképpen van ez a szlovákokkal, szlovénekkkel, albánokkal és a többi kelet-európai „parasztnemzettel” is, amelyek a Közép-Európát leigázó birodalmak, vagy épp a Magyar Királyság fennhatósága alatt éltek sok évszázadon keresztül. Összességében azt mondhatjuk, a magyar történeti emlékezet inkább az egyes államokat, mintsem magukat a népeket tartja a történelem cselekvő szubjektumainak.

Így (vagy még sokkal inkább így) volt ez korábban, a két világháború közötti időszakban. Ha számolt velük egyáltalán, a magyar külpolitikai tervezés az ukránokat inkább csak „kisoroszok”-ként kezelte, ám azokat, afféle puffernépként, szívesebben látták Varsó, semmint Moszkva fennhatósága alatt. A magyar álláspont megszilárdulását elsősorban az 1918 és 1921 közötti események befolyásolták. A különféle ukrán államalakulatok létét a magyar közgondolkodás többnyire a nem szokványos jelenségek közé sorolta, azokat legitimációhiányos kérésállamoknak tartotta, amelyek csak az első világháború végén fellépő hatalmi vákuum következtében kiálthatták ki a függetlenségüket. Ahhoz tehát, hogy érdemi áttekintést adjunk az ukrán nemzeti radikalizmus magyarországi fogadtatásáról, illetve a háborús évek ukrán–magyar kapcsolatairól, néhány bekezdés erejéig az 1918 és 1921 közötti történésekre is ki kell térnünk. Előljáróban azt is fontos kiemelnünk, hogy az ukrán fél megítélését (ami e helyütt szinte végig az Ukrán Nacionalisták Szervezetét, illetve a hozzá köthető csoportokat fogja jelenteni) számos esetben mi magunk is lengyel, német és szovjet relációban vizsgáljuk majd, hiszen annak idején a politikai döntéshozók és a magyar közírók is így jártak el. Eközben mindvégig szem előtt tartjuk a kapcsolatokat szüntelenül jellemző aszimmetriát (állam vs. mozgalom; megszálló vs. partizán), ami nyilvánvaló módon nem engedte, hogy a felek egyenrangú partnerekként tárgyalhassanak egymással. Bár a magyar felet többnyire a fegyveres erőк valamely képviselője jelentette, munkánk nem hadtörténeti jellegű, és az ilyen vonatkozású szálakat legfeljebb csak a katonadiplomácia szintjéig fejtettük fel.

1 Oleksandr Pahirja: Fejezetek az ukrán felkelő hadsereg és a magyar megszálló csapatok kapcsolattörténetéből: Volhínia és Dél-Polisszja, 1943–1944. *Hadtörténelmi Közlemények* 124 (2011) 496–512. Azóta Pahirja egy egész kötetté bővítette kutatásait, lásd Олександр Пагіря: *Між війною та миром: відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини (1939–1945)*. Lviv–Toronto, 2014. Magyarul ismerteti Fedinec Csilla: Oleksandr Pahiria: *Mizh vijnoi ta myrom. Vidnosyny mizh OUN i UPA ta zbrojnymy sylamy Uhorshchyny (1939–1945)*. L'viv–Toronto, 2014. *Hadtörténelmi Közlemények* 128 (2015) 280–285.

Szokatlan dolgok születőben: ukrán–magyar kapcsolatok, 1918–1921

1916-ban, amikor a központi hatalmak egyre keletebbre szorították a cári Oroszország seregeit, a budai Vár lábánál végigtekerdő Logodi utcában egy kis szerkesztőség alakult. *Ukránia* címmel igényesen gondozott folyóiratot adtak ki, amelyet a ruszin származású néprajzkutató, Sztripszky Hiador szerkesztett, és többek között olyan nevek patronálták, mint Kodály Zoltán, Bartók Béla, Szádeczky Lajos vagy Györffy István. Sztripszky az ukrán történelem és kultúra megismertetése céljával vágott neki a feladatnak, ám – egy Magyarországon alig ismert nemzetről lévén szó – először rögzítenie kellett, kiket is ért ukránok alatt. A számos ruszin gyökerű szerzőt felvonultató, mélyen oroszellenes lap programja meglepő kitételeket is tartalmazott. Ezek egyike szerint az ukránság nem azonos a Kárpátokban élő ruszinokkal, akiket a program vagy mint „görögkatholikus vallású magyar polgárok”, vagy mint az ukrán nemzet „értéktelen töredéke” tartott számon. A ruszinokat nemcsak a magyar államisághoz és kultúrához való történelmi kötődése folytán választotta le az ukránságról, de azért is, mert úgy vélte, a ruszinok orientációs pontként Lemberg helyett Moszkvára szegeztek tekintetüket. Ahogy a program fogalmazott: a ruszinok „alacsony érdekből, jó pénzért a cárizmus szolgálatába” álltak. Ezzel szemben a „gács-országi” és a Dnyeperen túli ukránság teljesen más megítélés alá esett. A programból és a cikkekből egyaránt kiolvasható érvelésmód szerint a Kárpátokon túl élő ukránok a turáni népek rokonai, s mint ilyenek, magas faji minőséget képviselnek.² A korszakban nagy népszerűségnek örvendő magyar faji imperializmus gondolata, az úgynevezett turanizmus szemszögéből nézve a politikailag szervezetlen Ukrajna tehát egy faji értelemben is gyarmatosításra érdemes területként jött számba.³

A turanistákat ugyan nem a Duna menti szolidaritás eszméje motiválta, érdeklődésük mégiscsak őszintének volt mondható. Teleki Pál megbízásából a Turáni Társaság még expedíciót is indított a közös hadsereg által megszállt dél-ukrajnai területekre 1918 áprilisában. A Lamprecht Kálmán által vezetett küldetés azonban nem igazolta vissza az ukránofil turanisták romantikus képzeit. Lamprecht ugyan kiélhette a bakos szélmalмок tanulmányozása iránt érzett vonzalmait, a mai Dnyipro környéki háziipart szinte mindeztől letaroló iparvilág láttán azért egy kissé lelombozva számolt be az ukrán parasztság hagyományvesztett állapotáról.⁴

A politikai események sem úgy alakultak azonban, ahogy azt a turanisták remélték. Igaz, még az utolsó háborús évben is úgy tűnt, hogy az ukránsággal kapcsolatos reményeik végül megvalósulnak; a cári birodalom összeomlott és a romjain megjelentek az első ukrán államalakulatok. Az első ilyen a kijevi székhelyű Ukrán Népköztársaság volt, amely 1918 februárjában deklarálta a függetlenségét. A moszkvai befolyást lerázó fiatal ukrán állam azonban nem sokáig maradt önálló, és a breszt-litovszki béke aláírása után egyre inkább a végoráit élő német birodalom fennhatósága alá került. „Ha az egészséges állam alapjai az

2 Mit akarunk? *Ukránia* 1 (1916) 1–6.

3 A turanizmusról bővebben lásd Ablonczy Balázs: *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története*. Bp., 2017. (Modern Magyar Történelem.)

4 Lamprecht Kálmán: Tanulmányok Ukrániában. *Turán* 3 (1918) 542–569.

ütőképes hadsereg és a jó pénzügyek, akkor jelenleg az ukrán államnak nincsenek alapjai” – mondta egy alkalommal a német csapatok ellátásáért felelős Wilhelm Groener tábornok.⁵ Ám az Ukrán Népköztársaságot megszálló Németország nemcsak afféle missziós tudattól vezérelve aggódott az ukrán közigazgatás állapotáért. Berlin arra törekedett, hogy az ukrán mezőgazdaság és élelmiszeripar szisztematikus kizsákmányolásával valamelyest enyhíteni tudja az egyre nagyobb nélkülözést szenvedő német nép kenyérgondjait. Ehhez ideális partnernek bizonyult a régi hetmani család sarja, a hatalmat puccsal megszerző Pavlo Szkoropadszkij, aki eltörölte a népköztársaságot és kikiáltotta az úgynevezett Ukrán Hetmanátust.⁶ Szkoropadszkij ukránosító, ám mégiscsak kollaboráns politikája a magyar gazdaság számára is új lehetőségekkel kecsegtetett. Több terv is született arról, hogy Berlin–Odessza és Budapest–Csernovic–Kijev között nemzetközi vasútvonal épül, ami az olyan, minden korban lesajnált vidékeket is be tudta volna kapcsolni az európai gazdaság vérkeringésébe, mint a Szilágyság. Zilah és Zsibó lakói tehát abban bízhattak, hogy Ukrajna német–osztrák gyaratmosításából majd számukra is csurran-cseppen valami.⁷ Ám a Keleti Gazdasági Központ 1918 tavaszán alakult (ukrán ügyekre szakosodott) orosz–magyar bizottságában hiába adták ki a jelszót: „Ukrajna gazdasági újjászületése a mi érdekünk is”, a Kijevbe küldött delegáció vezetője, Forgách János a német hegemonia árnyékában nem sokat tehetett.

Pedig 1918 nyarán egy magyar gyáripárt reklámozó pavilont is nyitottak a kijevei gazdasági börzén, illetve Budapesten is tartottak egy külön Ukrajnát reklámozó vásárt, a magyar cégek mégsem tudták megvetni a lábukat Ukrajnában. Ráadásul a magyar jelenlétnek az ukrán társadalom körében sem volt különösebb támogatottsága: azon túl, hogy a közös hadsereg módszeresen végigzabálta Dél-Ukrajnát, a helyi parasztság a fölosztás ellehetetlenítésével, az arisztokrácia meg épp annak sürgetésével vádolta a monarchia képviselőit. Budapest erőfeszítései végképp szertefoszlottak, amikor 1918 őszén a központi hatalmak országai kénytelenek voltak bejelenteni a kapitulációt. A német hadsereg összeomlása egyúttal a Szkoropadszkij-féle bábhetmanátus bukását is jelentette.⁸

A forradalmi magyar kormányok ettől fogva állandó veszélyt láttak a kelet-európai zűrzavarban. Az Ukrán Népköztársaságnak ugyan nem voltak területi igényei Magyarországgal szemben, ám az Osztrák–Magyar Monarchia romjain kikiáltott Nyugat-Ukrán Népköztársaság már számos, magyar többségű vármegyére is jogot formált. Tette ezt úgy, hogy az Ungvár, Munkács és Beregszász határolta részek vezetői többnyire a magyar állam fennhatósága alatt kívántak maradni, noha a ruszin/hucul/ukrán tudatú Szolyva, Huszt és Körösmező lakói valóban az elszakadás pártján álltak.⁹ A mindentől távoli Hucul-

5 *Ukrajna története. Régiók, identitás, államiság.* Szerk. Fedinec Csilla et al. Bp., 2021. 335.

6 Gebei Sándor: Az ukrán kérdés a nemzetközi béketárgyalásokon (1918–1921). *Acta Academiae Agriensis. Sectio Historiae* 42 (2015) 78–81.

7 Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára IV. 1405/b. 6488/919. Emlékirat. Ezúton is köszönöm Kollár János kollégámnak, hogy a forrásra felhívta a figyelmemet.

8 Romsics Gergely: *Összeomlás és útkeresés 1917–1920. A magyar külpolitikai gondolkodás útjai.* Bp., 2023. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Trianon-Dokumentumok és -Tanulmányok 13) 211–216.

9 A magyarbarát Rutén Néptanács programpontjait lásd *A magyarországi ruszinok és ukránok.* Szerk. Fedinec Csilla – Szakál Imre – Csernicskó István. Bp., 2020. (Magyarországi Kisebbségek. Nemzeti, Nemzetiségi és Vallási Közösségek) 162–165.

földön (melyet a magyar vidékeken is otthonosan mozgó Stanisław Vincenz igyekezett a világgal megismertetni) olyannyira kiéleződtek az ellentétek, hogy 1919 januárjában felkelés tört ki a régió központjának számító Körösmezőn.¹⁰ Ekkor a Szepean Klocsurak vezette szeparatisták elűzték a magyar katonaságot és a hegyi kisvárosban kikiáltották a mindössze pár hónapig regnáló Hucul Köztársaságot. A kárpáti államkísérletnek előbb a román hadsereg júniusi intervenciója, majd a terület Csehszlovákiának történő átadása vetett véget.¹¹ A csehek bevonulása után veszítette életét a hucul népi hős, Mikola Suhaj betyár, aki egy balassagyarmati székhelyű ezred katonájaként megszökött a hadseregből, majd az Alsókalocsa környéki gazdag zsidó kereskedőket sarcolva a szegényeket segítette. Miután Suhaj a magyar, később pedig a csehszlovák csendőrökkel is összetűzésbe keveredett, üldözni kezdték, és 1921 augusztusában az öccsével együtt egy tűzpárbaj során az életét vesztette. Jellemző módon bátyja és unokaöccse a második világháború alatt csatlakoztak az ukrán nemzeti partizánokhoz, és a Belügyi Népbiztosság (Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel; = NKVD) ellen vívott harcokban estek el 1946-ban.¹²

A körösmezei felkeléssel párhuzamosan Huszton az ukranofil Mihajlo Brascsajko kongresszust szervezett, ahol a jelenlévők kinyilvánították a kárpátaljai ruszinoknak az egyesült Ukrán Népköztársasághoz való csatlakozási szándékát. Bár az unióra *de facto* nem került sor, a magyar vezetés nem nyugodhatott meg. 1919 januárjában nyugatukrán katonák törtek be Bereg megyébe, és egészen Csapig, illetve Munkácsig nyomultak előre. A helyi csendőrök először lefegyverezték, majd hagyták őket elvonulni. Ám a magyar és a nyugatukrán kormány hiába kötött kereskedelmi szerződést egymással, aminek értelmében Budapest az elkobzott fegyverekért (plusz némi hadianyagért) cserébe kőolajat kapott volna, a szóban forgó muníciót 1919 márciusában végül Lengyelországnak szállították le. Így csakhamar egyértelművé vált, hogy a sarokba szorult Károlyi-kormány mindennemű ukrán államalakulattal szemben inkább Lengyelország feltámasztását támogatta.¹³ Az ukránokat valószínűleg az sem vigasztalta különösebben, hogy a Magyarországi Rutének Néptanácsa kérésére a Károlyi-kormány több, ruszinoknak kedvező rendeletet is hozott. Egyrészt 1918 utolsó napjaiban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumon belül felállítottak egy külön ruszin ügyosztályt, amelyet Sztripszky Hiador néprajztudós, a már említett *Ukránia* folyóirat főszerkesztője vezetett. Másrészt a Budapesti Tudományegyetemen – nem éppen jogszerű eljárást követően – létrehozták az ország első rutén nyelv és irodalom tanszékét, amit a polgári radikális eszmékkel rokonszenvező Bonkáló Sándor

10 Vincenzről lásd Bojtár Endre: *Kelet-Európa vagy Közép-Európa?* Bp., 1993. 163–174.; Stanisław Vincenz: *Tájak – történelemmel*. [Ford. Pálfalvi Lajos – Szenyán Erzsébet.] Pécs, 1994. (Kiseurópa) 259–264.

11 Fedinec Csilla – Szakál Imre: A Hucul Köztársaság. Történelem és emlékezet. In: *Kérészállamok. Átmeneti államalakulatok Magyarország területén (1918–1921)*. Szerk. Szeghy-Gayer Veronika – Zahorán Csaba. Bp., 2022. 201–225.

12 Kovács Sándor: *Máramarosi bércék között*. Bp., 2007. 240–243. A Kárpátalját szenvedélyesen kedvelő cseh író, Ivan Olbracht jóvoltából Mikola Suhaj balladisztikus története magyarul is olvasható, lásd Ivan Olbracht: *Nyikola Suhaj, a betyár*. [Ford. Zádor András.] Bp., 1961. (Olcsó Könyvtár.)

13 Romsics: *Összeomlás*, 328.

vezetése alá rendelték.¹⁴ Sőt, nem sokkal később Ruszka Krajna néven Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung vármegyék ruszin lakta részeiből autonóm kormányzóság alakult, a kárpát-aljai Batáron született ügyvéd, Stefán Ágoston irányítása alatt. Ha a magyar közigazgatás nem omlott volna össze, Stefánnak a Szabó Oreszt irányítása alatt álló Ruszin Kormánybiztossággal kellett volna egyeztetnie.¹⁵

Noha Stefán, Bonkáló és Sztripszky sem volt a marxizmus feltétlen híve, a Tanácsköztársaság idején is hivatalban maradtak. Aligha véletlen, hogy az egymást jól ismerő kommunista vezetők a közegidegen Stefánt kezdettől fogva gyanakodva méregették. Az ekkor még csak népbiztosként tevékenykedő Rákosi Mátyás később úgy emlékezett, Stefán „egy obskúrus pasas, akiről a belügy nyomozói csakhamar közölték, hogy állandó összeköttetést tart fenn az antantmisszókkal”.¹⁶ Hozzá kell tennünk, ekkoriban nemcsak Stefán viselkedése tért el a hivataltól. A tényleges hatalmat gyakorló Kun Béla 1919 tavaszán felvette a kapcsolatot az Ukrán Népköztársaság leköszönt elnökével, a szovjetek iránt megértőbbnek bizonyuló Volodimir Vinnicsenkóval. Mialatt a népköztársaság katonái harcban álltak a Moszkvából támogatott Ukrán Vörös Hadsereggel, Vinnicsenko és Kun megegyeztek egymással, és ennek alapján Kun arra tett kísérletet, hogy Lenint türelemre intse az ukránokkal szemben. Lényegében arra kérte a petrográdi szovjet kormány vezetőjét, hogy ismerje el a szociáldemokrata direktórium által vezetett Ukrán Népköztársaság önállóságát, főként abból a célból, hogy közös platformra lépve, a Tanácsköztársaság kitörhessen az ellenséges államok gyűrűjéből, és együtt fordíthassák a fegyvereiket a „burzsoá” Nyugat-Ukrán Népköztársaság ellen. Az ukránok függetlenségét nem tűrő Lenin mereven elutasította Kun ajánlatát, és továbbra is csak a bolgár származású Hrisztyan Rakovszkij bábkormányát volt hajlandó támogatni.¹⁷ Lenin döntése nemcsak az ukrán függetlenségi törekvéseknek vetett gátat, de azáltal, hogy a magyar és a szovjet seregek végül nem tudtak egyesülni, a Tanácsköztársaság sorsát is megpecsételte. Talán ennek belátása is közrejátszott abban, hogy Kun nem sokkal később a Dunába lövetett két szovjet-ukrán katonadiplomátát, akik azért érkeztek Budapestre, hogy a Magyarországon tartózkodó orosz hadifoglyok hazaszállításáról tárgyaljanak. Kun úgy tudta, az említett ukránok is belekeveredtek egy radikális baloldali szervezkedésbe, ami jobboldali elhajlással vádolta a Kormányzótanácsot.¹⁸ A proletárdiktatúra bukása után Stefán Ágoston Lengyelországba emigrált, míg az itthon maradt Sztripszky és Bonkáló csakhamar az

14 Lebovics Viktória: Bonkáló Sándor és az ukrán szak Budapestén. In: *A Magyar–szláv kapcsolatok. Múlt és jelen című nemzetközi tudományos konferencia tanulmánykötete*. Pécs, 2016. október 13–14. Szerk. Csehily József – Végvári Valentyina – Wołosz Robert. Pécs, 2017. 129–130.

15 Szakál Imre: Ügyvéd, kormányzó, népbiztos. Stefán Ágoston története. *Közoktatás* 22 (2018) 29–30.

16 Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések, 1892–1925. I–II.* [Szerk. Feitl István – Gellériné Lázár Márta – Sipos Levente.] Bp., 2002. I. 362–363.

17 Budapest–Moszkva. *Szovjet-Oroszország és a Magyarországi Tanácsköztársaság kapcsolatai táviratok tükrében* (1919. március 22. – augusztus 1.). Szerk. Bassa Endre – Imre Magda – Szerényi Imre. Bp., 1979. 79.; Bonkáló Sándor: *Az ukrán mozgalom története 1917–1922. Bp., 1922.* (A Magyar Külügyi Társaság Kiadványai) 164–166.

18 Rákosi: *Visszaemlékezések*, I. 434.

új ellenforradalmi rendszer célkeresztjébe került.¹⁹ Bonkáló *Az ukrán mozgalom 1917-1922* című, ma is releváns tanulmányában élesen elítélte az 1919-es, Kun Béla vezette kommunista államkísérletet, és ezzel a politikai felelősségre vonást is el tudta kerülni.²⁰

A háború végkimenetele épp az ukránok számára alakult a legkedvezőtlenebbül. Ugyan az egyesült Ukrán Népköztársaságot vezető Szimon Petljura és Józef Piłsudski marsall 1920 áprilisában szövetséget kötött egymással, a „Mindkettőnk szabadságáért”²¹ jelszavával indított szovjetellenes háború – bár sikeresen indult –, végül kudarcba fulladt. Petljura még így is bízott a szerencsés végkifejletben, de az augusztusi „varsói csoda” után a lengyelek már a szovjetekkel való megegyezésen dolgoztak a háttérben, aminek eredményeként 1921. március 18-án a rigai Schwarzkopf-palotában békét is kötöttek egymással. Az ukrán kormány – sokezernyi civillel egyetemben – Lengyelországba menekült. Petljura és társai mindazonáltal keserűen vehették tudomásul, hogy egyetlen hatalom sem volt hajlandó nagyobb áldozatokat hozni az ukrán függetlenség érdekében.²² Ez feltehetően igaz volt a nyugati döntéshozókra, akik – túlzás nélkül mondhatjuk – inkább csak alkalmazkodtak a lengyelek és a szovjetek által teremtett helyzethez. Abban viszont mindenképpen konszenzus alakult ki közöttük, hogy a jelentősebb állami hagyományokkal nem rendelkező, erősen megosztott Ukrajna helyett Romániának és Lengyelországnak kell a szovjet-orosz imperializmussal szemben gátat vetnie. Az ukránokkal szembeni méltánytalanság olyannyira nyilvánvaló volt, hogy még a magyar köztudatban is nyomot hagyott. Egy írásában a jeles magyar esszéista, Cs. Szabó László is megemlékezett a párizsi béketárgyalásokon megjelent ukrán delegációról. Cs. Szabó anekdotikus története szerint ahogy az ukránok a wilsoni elvekre kezdtek hivatkozni, Georges Clemenceau idegesen rájuk förmedt, mondván, nem lehet törődni „mindenféle néptöredék” önrendelkezésével. Az egyik ukrán küldött erre állítólag csak annyit mondott: pedig „mi többen vagyunk, mint a franciák”.²³ Bár egy ukrán küldöttség valóban részt vett a párizsi béketárgyalásokon, azt nem tudjuk, hogy a szóváltás tényleg így történt-e. Mindazonáltal az eset kiválóan példázza, miért is csapott oly magasra a reményeikben megcsalt ukránok dühe a világháborút követő évtizedekben.

A rigai béke után az ukrán népesség többé-kevésbé egybefüggő tömbje kis részben Csehszlovákia és Románia, nagyobb részben pedig a Szovjetunió és Lengyelország fennhatósága alá került. Az ukránok indulatait csak növelte, hogy az említett államok egyike sem bánt kesztyűs kézzel a kisebbségekkel. Bár a szovjetek az úgynevezett meggyökereztetés (*korenizacija*) politikájával az 1920-as években kifejezetten erőltették a népi ukránok magas pozícióba kerülését az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság (= USZSZK) területén, a birtokaik önállóságához szokott ukrán parasztok mégis csak nehezen békéltek meg az új társadalmi berendezkedéssel. Emellett az is nyilvánvalóvá vált, hogy az egyre szilár-

19 Kiss Lajos: *Asbóth Oszkár*. Bp., 1996. (A Múlt Magyar Tudósai) 65.; Udvari István – Viga Gyula: Sztripszky Hiador néprajzi tevékenysége Erdély együttélő népeinek kutatásában. In: *Kriza János Néprajzi Társaság évkönyve*. 9. Szerk. Keszeg Vilmos. Kolozsvár, 2001. 50.

20 Vö. Bonkáló: *Az ukrán mozgalom*.

21 Ukránul: За нашу и вашу свободу!

22 Gebei: *Az ukrán kérdés*, 85–88.

23 Cs. Szabó László: Őszi nappalok. *Nyugat* 32 (1939) 22–23.

dabban működő sztálini diktatúra körülményei között az ukránok aligha gondolhattak a szovjet tagköztársasági keretknél magasabb szintű autonómiára. Más volt a helyzet Lengyelországban, ahol az ukrán pártok ugyan többé-kevésbé legálisan működhetek, a lengyel állam azonban minden erejével igyekezett visszaszorítani az ukrán földszövetkezetek, a helyi pravoszlávia és az anyanyelvű oktatás ügyét. Az 1930-as évek elejére láthatóvá vált, hogy az ukránok többségét képviselő liberális-konzervatív pártszövetség, az Ukrán Nemzeti Demokratikus Egyesülés (= UNDO) a szembe delegált képviselőinek magas száma ellenére sem képes hathatós védelmet nyújtani az ukrán lakosság számára.²⁴ Eközben az addig Galíciában is számos hívet szerző szovjet ukránosítási program megítélése látványosan megfordult; az ukránokat célzottan sújtó és legalább hárommillió áldozatot követelő holodomor a szovjet irányzat utolsó védelmezőit is ki kellett, hogy ábrándítsa.²⁵

Ebben a helyzetben megigazulni látszódtak a leginkább frusztrált ukrán nacionalisták. Világlátásukat az Azovi-tenger partján fekvő Melitopolban született Dmitro Doncov összegezte, aki az 1926-ban megjelent *Nacionalizmus* című munkájában amellet érvelt, hogy az 1918 és 1921 közötti állami kísérletek kudarcából tanulva, az ukránságnak el kell fordulnia az érdekérvényesítés demokratikus eszközeitől, és a továbbiakban az erő nyelvén kell politizálnia. Elsősorban a szovjet hatalommal azonosított oroszokkal és zsidókkal, másodsorban pedig a lengyelekkel szemben.²⁶ Nézetei a nyugati ukrán emigráns körökben is hamar fogadókészségre találtak. Ezek legradikálisabb csoportjait a volt népköztársaság veteránjaiból álló Ukrán Katonai Szervezet tagjai és a különféle nacionalista diákegyesületek alkották. Többnyire azokról a galíciai ukránokról volt szó, akik az 1918 és 1921 közötti háborúkat etnikai természetű konfliktusokként élték meg, és így elsősorban a lengyelek iránt éreztek bosszúvágyat. Soraikban jóval kevesebb kelet-ukrajnai emigránst találhatunk, akik a szovjetekkel, szociáldemokratákkal és anarchistákkal vívott csatáikat leginkább a szociális eszményeik érdekében vívták meg.²⁷

Az említett csoportok előbb Prágában, majd Berlinben gyűltek össze, végül pedig 1929 januárjában, egy bécsi kongresszuson szövetségre léptek egymással, s megalakították a máig ellentmondásos hírű Ukrán Nacionalisták Szervezetét (= OUN). A Jevhen Konoalec ezredes által vezetett OUN a világ ukránsága nevében lépett fel, olyannyira, hogy Csehszlovákia, Lengyelország, Litvánia és Románia mellett Kanadában, az USA-ban, de még a távol-keleti Mandzsúriában is alakultak OUN alapszervezetek. Noha az OUN célja az összes, ukránnak tartott földek felszabadítása volt, bárminemű sikerre a legtöbb szomszédjával területi vitában álló Csehszlovákia és Lengyelország esetében nyílt csak kilátás. Ennek megfelelően az OUN elutasította a galíciai és csehszlovákiai ukrán pártok kiegyezései politikáját, és azok ellen is élénk harcot vívott. Ennek nyílt eszközét jelentet-

24 Lagzi Gábor: *Ellenzékiség és együttműködés között. Ukránok a két világháború közötti Lengyelországban (1918–1939)*. Bp., 2015. (Kelet-Európai Monográfiák) 114–119.

25 Fedinec Csilla: Az ukrajnai holodomor mint genocídium. *Pro Minoritate* (2020) 116–125.

26 Renata Pomarańska: Conditions of the Foundation of Ukrainian Nationalism. *Przegląd Narodowościowy* 11 (2021) 99–104.

27 Serhy Yekelchuk: Nemzetépítők csapatai? Lázadás és ideológia az ukrán polgárháborúban. In: *Háború béke idején. Paramilitáris erőszak Európában az első világháború után*. Szerk. Robert Gerwarth – John Horne. Bp., 2018. 133–155.

te a kicsi, jól képzett aktivisták által folytatott terror. Az OUN nemcsak a lengyel elitekkel szemben hajtott végre tucatnyi, halálos kimenetelű merényletet, de a galíciai-volhíniai civilek módszeres likvidálására is parancsot adott.²⁸

Még nincs miről beszélni: magyar–ukrán kapcsolatok, 1930–1938

Az első nagyobb erőszakhullám 1930 szeptemberében tetőzött, amikor az OUN közel kétszáz terrorcselekményt hajtott végre Lengyelországban. A Varsóba és Lembergbe delegált tudósítóknak hála a magyar újságolvasók is értesülhettek az eseményekről. A magyar lapok beszámoltak az egyik helyi futballcsapat, a Bodor Ödönt edzőként foglalkoztató Czarni Lwów főtribünjének felgyújtásáról,²⁹ a lengyel munkások elleni kézigránatos merényletekről,³⁰ a Tarnopol környékére telepített lengyel legionáriusok elleni támadásokról,³¹ illetve számos cikket közöltek a kelet-galíciai tanyavilágban indított módszeres gyújtogatásokról is.³² Általános lengyelbarát perspektívára utal, hogy a lengyel fegyveres erők által 1930 októberében indított, „pacifikációs” műveletekről viszont alig néhány sort lehetett csak olvasni a magyar sajtó hasábjain.³³ Eme tendencia később sem változott, amikor az OUN magas rangú politikai tisztviselők elleni merénylettekkel eskalálta az addig sem felhőtlen lengyel–ukrán viszonyt. A magyar közönség a lengyel Kisebbségkutató Intézetet vezető Tadeusz Hołowko,³⁴ a lembergi szovjet követségen dolgozó Alekszej Majlov³⁵ és a belügyminiszteri tárcát vezető Bronisław Pieracki meggyilkolásáról is értesülhetett.³⁶ A Pieracki-gyilkosság felgöngyölítéséhez a lengyel vezérkari főnökség a rövid életű Szlovák Népköztársaságot kikiáltó, de ekkor már közös lengyel–magyar zsoldban álló titkos ügynök, Unger Ferenc szolgálatait is igénybe vette, s arra kérték, a kárpátaljai ukránokra vonatkozóan információkat adjon át a számukra.³⁷

A Pieracki-per, amely szinte a teljes lengyelországi OUN-elit bebörtönzésével zárult, még a magyar tollforgatók fantáziáját is beindította. A *Nyugat* folyóirat 1936-ban díjazta Gelléri Andor Endre *Ukránok kivégzése* című novelláját, amely a turgenyevi minta alapján a nemzeti-forradalmi reményeikben megcsalt apák és az erőszaktól sem visszariadó, tetterre kész ifjú generáció acsarkodását mutatta be plasztikus eszközökkel.³⁸ Ám Gelléri csak szimbólumokként használta a lengyel bíróság által kivégzett ukránok alakját, hisz

28 Lagzi: *Ellenzékiség és együttműködés*, 125–127.

29 Mitrovits Miklós: *Riválisok a pályán – barátok a mindennapokban. Lengyel-magyar sportpárbajok*. Bp., 2018. 17.; A lembergi vásár szomszédságában felgyújtották egy futballpálya tribünjeit. *Magyarság* 1930. szeptember 4. 9.

30 A nemzetiiségi gyűlölködés számlájára. *Népszava* 1930. szeptember 19. 10.

31 Keletgaliciában az ukránok guerillaharcot kezdtek a lengyel katonaság ellen. *Magyarság* 1930. október 1. 6.

32 Ukrán nacionalisták terrorja gyújtogatással és bombával. *Népszava* 1930. szeptember 23. 8.

33 A lengyel kormány könyörtelen szigorúsággal töri le az ukrán ellenállást. *Uj Nemzedék* 1930. október 4. 5.

34 Megölték Halowka lengyel képviselőt. *Népszava* 1931. szeptember 1. 6.

35 Agyonlőtték a lembergi orosz konzulátus irodafőnökét. *Magyarság* 1933. október 22. 17.

36 Agyonlőtték a lengyel belügyminisztert. *Függetlenség* 1934. június 16. 1.

37 Gerencsér Tibor – Marcin Grad – Mitrovits Miklós: *Magyar zászló a Visztula felett. Magyar-lengyel kapcsolatok a magyar diplomácia szemével*. Bp., 2019. 38.

38 Gelléri Andor Endre: *Ukránok kivégzése. Nyugat* 29 (1936) 24–28.

a novella valójában két magyar kommunista, az 1932-ben felakasztott Sallai Imre és Fürst Sándor emlékének adózott. Gelléri bújtatott hasonlata beszédes (de leginkább túlzó): a kommunisták helyzete Magyarországon éppolyan szörnyű, mint az ukránoké Lengyelországban.³⁹ Szándékai ellenére Gelléri arra is ráértett, hogy a földalatti ukrán mozgalom két legszélsőségebb frakciója – az OUN és az Ukrán Kommunista Párt – számos tekintetben hasonlított egymásra. Mindkettő az összes ukrán egy hazában történő egyesítéséért dolgozott, amelyhez – hitük szerint – csak a második *Rzeczpospolita* lerombolásán át vezet az út. Az eszközökben egyik frakció sem válogatott, bár az 1930-as években az OUN messze radikálisabb volt, mint az ukrán kommunisták.⁴⁰

Ha a sajtó cikkezett is a galíciai eseményekről, a magyar külügy egészen 1936-ig nem mutatott különösebb érdeklődést az (emigráns) ukrán politikai csoportosulások iránt. Vagy ha igen, akkor is csak a revízió prizmáján keresztül ítélte meg azokat. 1934-ben, egy Gömbös Gyula miniszterelnök számára készített jelentés azt tükrözte, a kárpátaljai ruszin/ukrán mozgalmak alatt a magyar külügy alapvetően három irányzatot ért: az orosz emigránsok és a pravoszláv papság által képviselt ellenforradalmi „nagyorosz” mozgalmat, illetve a fiatal, értelmiségi háttérű „nagyukrán” irányzatot, kisebb részben pedig a helyi nyomorra építő kommunista szervezkedéseket.⁴¹

A kapuk szélesebbre nyitásának ideje 1936-ban érkezett el. Ekkor a zavaros háttérű, de az ukrán problémát kétségtelenül jól ismerő Enrico Insabato olasz külügyminisztériumi tanácsadó Genfben felkereste Bartók László követségi titkárt és nem hivatalos úton arra ösztöklélte, hogy a magyar vezetés fordítson nagyobb figyelmet a több ország számára is neuralgikusnak tűnő ukránkérdésre. Az ukrán emigráns frakciók egyesítésén dolgozó Insabato már ekkor Csehszlovákia lehetséges felbomlását vizionálta, és egyúttal konkrét javaslatokkal is előállt. Eszerint a magyar kormánynak kapcsolatba kellene lépnie a volt Ukrán Népköztársaság Varsóban székelő emigráns kormányával, illetve annak elnökével, Andrij Livickijel, hogy Csehszlovákia felbomlasztásáról és Kárpátalja hovatartozásáról közös álláspontot alakítsanak ki. Insabato emellett az OUN-t vezető Konovalec ezredest is Bartók figyelmébe ajánlotta, mint akinek a galíciai és az amerikai ukrán ifjúság között sok híve van.⁴² Bartók nem sokkal később találkozott is Andrij Livickij fiával, az akkor 29 éves Mikola Livickijel. Az ifjú Livickij gyorsan biztosította Bartókot az általa képviselt kör lengyelbarátságáról és a – szerinte – pánszláv húrokat is pengető prágai politikával szembeni ellenszenvéről. A Csehszlovákia-ellenes légkörben zajló beszélgetés egy pontján Livickij kifejezte óhaját, hogy a magyar kormány támogassa a nagyukrán hangoknak is helyt adó kárpátaljai Proszvita társaság működését, ami viszonzásképpen annak is az alapját képezheti, hogy a leendő ukrán állam Kárpátalját a Magyar Királyság részeként fogja elismerni. Bartók óvatosan kitért a komolyabb elköteleződés elől, de az akkori Szovjetunió területén elképzelt Livickij-féle Ukrajna terve számára sem volt ellenszenves.

39 Tóbiás Áron: *Megmentett hangszalagok. A megálmodott Magyarország (beszélgetések, emlékezesek)*. Bp., 2015. (Kortárs Beszélgetés) 269.

40 Lagzi: *Ellenzékiség és együttműködés*, 117–118.

41 Fedinec Csilla: „A magyar Szent Koronához visszatért Kárpátalja”. 1938–1944. Bp., 2015. 37.

42 Bartók László követségi titkár üzenete Apor Gábor külügyminiszter helyetteshez. Genf, 1936. augusztus 10. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) K 64a. 1939–33. Ukrán-rutén ügyek.

Ahogy azt a külügyminisztérium számára küldött üzenetében írta, „nekünk mindig inkább érdekünk lesz, hogy a 30-millió ukránia feltámadjon és megnehezítse az orosz imperia-
lizmus s ezzel a pánszlávizmus törekvéseit”.⁴³ A jó benyomásra való tekintettel Bartók néhány nappal később Roman Szmál-Sztocskijjal, Andrij Livickij külügyminiszterével is találkozott. Sok egyéb mellett Szmál-Sztocskij azt is megerősítette, hogy az ukránok egye-
sítését a legradikálisabban követelő OUN semmilyen módon nem akar a Livickij-féle petl-
jurista emigrációval együttműködni, azt hazaárulónak bélyegzi és szervezkedik ellenük,
többnyire épp Olaszországban.

Az attaséként Varsót és Prágát megjárta Bartók, bár maga is otthonosan mozgott az aktuális lengyel-ukrán ügyekben, Hory András lengyelországi magyar nagykövetnek is igazolnia kellett Szmál-Sztocskijt, illetve a Livickij-frakció megbízhatóságát.⁴⁴ Csak miután Hory megüzente, hogy a Livickij-féle exilkormány erősen szovjetellenes, bírja a varsói vezetés bizalmát és „nincsenek aspirációi a Ruthénföldre”, kezdtek el rendszeressé válni a Szmál-Sztocskij és Bartók közötti találkozók.⁴⁵ Az inkább csak tapogatózó jellegű tárgya-
lásokon Szmál-Sztocskij azt kérte, hogy a magyar fél engedélyezze egy budapesti látogatás lebonyolítását, illetve egy nagyobb Csehszlovákia- és Szovjetunió-ellenes propaganda keretében a magyar rádió sugározzon ukrán nyelvű adásokat. Továbbá, amilyen eszkö-
zökkel lehetséges, a magyarok körében ismertesse a Szovjetunió fennhatósága alá tarto-
zó ukránok elnyomott helyzetét. Mindezt cserébe – ajánlotta Szmál-Sztocskij –, a leendő ukrán állam lemond Kárpátaljáról. Bartók nyilván nem ígérhetett semmit, de a külügy-
minisztérium részére írt beszámolójában azért úgy fogalmazott, hogy Szmál-Sztocskij „rám komolyabb benyomást tett, mint eddigi ukrán látogatóim”.⁴⁶ Aligha véletlen, hogy Bartók így vélekedett. Amint a magyar külügy megkezdte az adatgyűjtést az ukrán emigrációs mozgalmakról, kiderült, hogy az OUN több szempontból sem bizonyult szalonképes part-
nernek, és tulajdonképpen csak a Livickij-kormány volt az egyetlen olyan ukrán csopor-
tosulás, amely a magyar fél számára szóba jöhetett.

Az okok egyszerűen felvázolhatók. Bár a magyar kormányzat általában ódzkodott a forradalmi-felszabadító jellegű fasiszta mozgalmaktól, ám ha ezeket fel tudta használni a kisantant országaival szemben, nem volt különösebben válogató. Ennek szemléletes példáját jelenti az Ante Pavelić vezette horvát Ustaša mozgalom megítélése, ami egyéb-
iránt az OUN-hez sok tekintetben hasonló szervezet volt. Mindkettő elutasította a parla-
mentarizmust, ezért mindkettő mozgalmi keretek között, széles körű nemzetközi háló-
zatot kiépítve szerveződött.⁴⁷ Ennél is fontosabb, hogy az OUN és az Ustaša is egy

43 Bartók László követségi titkár üzenete Bakách-Besseney György követségi tanácsosnak. Genf, 1936. augusztus 21. MNL OL K 64a. 1939-33. Ukrán-rutén ügyek.

44 Bartók László pályájához lásd *Diplomáciai lexikon. A nemzetközi kapcsolatok kézikönyve*. Szerk. Bába Iván. Bp., 2018. 684–685.

45 Hory András varsói nagykövet üzenete Kánya Kálmán külügyminiszterhez. Varsó, 1937. október 21. MNL OL K 64a. 1939-33. Ukrán-rutén ügyek.

46 Bartók László követségi titkár üzenete Apor Gábor külügyminiszter-helyetteshez. Genf, 1937. szeptember 27. Uo.

47 A két szervezet szoros együttműködést alakított ki egymással, és Olaszországtól kezdve Latin-Amerikán át több országban is közös kiképzőtáborokat állítottak fel. Per Anders Rudling: *The OUN, the UPA and the*

nemzetiségektől tarkított ország alapjain akart egy új, etnikailag homogén államot kiépíteni, amely célt az érintett országok terrorisztikus jellegű destabilizációjával kívánta elérni.⁴⁸ Az Ustaša pedig ugyanazt a Jugoszláv Királyságot akarta lerombolni, amivel szemben a magyar kormány is területi követelésekkel élt. Így nem véletlen, hogy az Ustaša számára a délnyugat-magyarországi Jankapusztán titkos kiképzőtábor létesült, amit kihallgatásuk során több alkalommal is megemlítettek az I. Sándor jugoszláv király és Louis Barthou francia külügyminiszter halálát eredményező marseille-i merénylet gyanúsítottjai.⁴⁹ Tehát az Ustaša programja valamilyen módon összeilleszthető volt a magyar külpolitikai elképzelésekkel, ám az OUN kapcsán ugyanez már nem mondható el. A Lengyelország szétrombolásában érdekelt és a Kárpátaljára is igényt formáló OUN egyszerűen nem jöhetett szóba a lengyelekkel hagyományosan jó kapcsolatot ápoló és egyúttal revíziós célokat is dédelgető magyar diplomácia számára.

A probléma tovább bonyolódott azáltal, hogy akárcsak az Ustaša, végül az OUN is a tágabban értelmezett közép-európai régió megosztásában érdekelt nagyhatalmak „játékszerévé” vált, s kezdetben az olasz, majd a német befolyásszerzés fontos eszközéül szolgált. Témánk szempontjából ennek önmagában nem volna jelentősége, hiszen az OUN náci kollaboráns tevékenysége közismert és alaposan feltárt jelenség, de az 1938 márciusától beállt regionális változások az addigi ukrán–magyar viszonyt is átválták.⁵⁰ Ekkor az *anschluss* keretében Németország bekebelezte Ausztriát, és sejteni lehetett, hogy a következő áldozat Csehszlovákia lesz. A bledi tárgyalások fényében a magyar vezetés ezután sem tervezett nyílt katonai akciót folytatni az északi szomszédval szemben, de azzal, hogy a németek magukra vállalták Csehszlovákia feldarabolását, az ukrán tényező úgy általában is leértékelődött. Ráadásul a lengyelországi események is az OUN-nek kedvező módon alakultak. A Piłsudski halála után fellángoló extrém ukránellenes polonizáció fokozatosan kikezdte az alkotmányos keretekben gondolkodó Livickij-frakció és az UNDO hitelességét, mialatt az OUN maga is erősen üldözte a megegyezései politikai híveit. Ennek köszönhetően 1938 nyarára a Csehszlovákia szétrobbantásában érdekelt, de a lengyelekkel konfrontálódó és Kárpátaljára is igényt tartó OUN lett az ukrán mozgalmak egyik legbefolyásosabb csoportja.⁵¹

Fontos változást hozott, hogy 1938. május 23-án a hollandiai Rotterdamban az OUN vezetőjét, Jevhen Konovalacet a szovjet NKVD hírhedt végrehajtója, Pavel Szudoplatov egy csokoládésdobozba rejtett bombával kivégezte. Ezt követően az OUN még inkább

Holocaust. A Study in the Manufacturing of Historical Myths. Pittsburgh, 2011. (The Carl Beck Papers in Russian and East European Studies 2107) 7.

48 Oleksandr Zaitsev: Fascism or Ustashism? Ukrainian Integral Nationalism of the 1920s–1930s in Comparative Perspective. *Communist and Post-Communist Studies* 48 (2015) 183–193.

49 A merénylet magyar szálaírói bővebben lásd Ormos Mária: *Merénylet Marseille-ben.* Bp., 1984. (Népszerű Történelem) 78–85.; Nándori Pál: *A Marseille-i gyilkosság nemzetközi jogi vonatkozásai.* Bp., 1972. 45–59., 78–84., 165–170.

50 Az OUN kollaboráns tevékenységéről szóló emlékeztörténeti vita áttekintését lásd David R. Marples: *Heroes and Villains. Creating National History in Contemporary Ukraine.* Bp., 2007. 79–123.

51 Lagzi: *Ellenzékiség és együttműködés,* 188–218.

a németek – egész pontosan az Abwehr – befolyása alá került.⁵² Bartók több üzenetben is felhívta a figyelmet arra, hogy Konovalc körül a németek szabályos kultuszt építettek ki, és hogy az OUN által alapított, majd a náci fajelméletet kidolgozó Alfred Rosenberg által finanszírozott sajtóorgánus, az *Ukrainischer Pressdienst* elég komolyan felkarolta a kárpátaljai ukrán autonómia ügyét. Mindez olyannyira így volt, hogy a német kommunikációban a területet módszeresen „Kárpáti-Ukrajnának” nevezték.⁵³ A „Kárpáti-Ukrajna” megnevezés itt egyértelműen nagyukrán perspektívát tükrözött, és azt egy Piemont jellegű entitásként, az ukrán egyesülés első lépcsőjeként találták – a magyar vezetés számára okkal provokatív módon.⁵⁴

Az első találkozás: Kárpátalja, 1938–1939

Aligha kell magyaráznunk, hogy Csehszlovákia felbomlását az ukrán nacionalisták milyen nagy bizakodással fogadták. A müncheni egyezményhez közeledve, 1938. szeptember 16-án az OUN vezetése felhívást tett közzé: „Az ukrán Kárpátalja ezekben az időkben a független Kárpátaljai Ukrán Állam eszméjét védi, mely miután minden ukrán földön kirobban a felkelés az összes megszállóval szemben, minden ukrán egységes államába tömörül.” Ennél is vérmesebb reményeket táplált az Ungváron zászlót bontó, úgynevezett Ukrán Nemzeti Véderő: „Nagy idők következnek, Kárpátalja önálló ukrán állammá fog válni, a nagy és önálló, oszthatatlan Ukrán Állam része lesz a Poprádtól és a Tátrától a Kaszpi-tengerig és a Kaukázusig.”⁵⁵ Andrij Melnyik, aki Konovalc halála után vette át az akkor még egységes OUN vezetését, később így fogalmazott: „Akkoriban minden energiánkat, minden lehetséges eszközünket Kárpáti Ukrajna megsegítésével kapcsolatos intézkedésekre fordítottuk.”⁵⁶ Ennek köszönhetően 1938 őszén szabályos népvándorlás indult meg Kárpátalja irányába. Az emigránsok között volt Roman Suhevics, az Ukrán Felkelő Hadsereg (Ukrainjszka Povsztanszka Armija; = UPA) későbbi – Ukrajnában máig nagy tiszteletnek örvendő – parancsnoka, aki mielőtt 1938–1939 fordulóján Husztra szökött volna, Lembergben számos lengyel-, cseh- és magyarellenes demonstrációt szervezett. Az ukránok nem egy alkalommal még a helyi magyar konzulátus épületét is megostromolták. Dühüknek az adta az alapját, hogy az 1938. október elején megalakult kárpátukrán autonóm kormányt

52 Amint azt a későbbi események is bizonyították, a német titkosszolgálatok és az OUN kapcsolata (legalábbis német oldalról) csak részben helyeződött ideológiai alapokra. Az Abwehr az összes OUN-hez hasonló mozgalom megítélését az aktuális német külpolitikai szándékok – ez esetben Lengyelország leigázása – alá rendelte. Bővebben lásd Alysha Zawaduk: *An Affair to Forget. The Organization of Ukrainian Nationalists' Fateful Relationship with the Abwehr. The Corvette* 2 (2014) 98–115.

53 Ukrán-rutén ügyek. Bartók László követségi titkár üzenete Kánya Kálmán külügyminiszterhez. Genf, 1938. július 5. MNL OL K 64a. 1939-33.

54 *Kárpátalja évszámokban, 1867–2010/ХРОНІКА ЗАКАРПАТТЯ 1867–2010*. Összeáll. Vehes Mikola et al. Ungvár, 2011. (Studia Regionalistica 3) 9–12.

55 Vasyľ Hudanych: Mi volt a Kárpáti Szics? In: *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés*. Szerk. Fedinec Csilla. Bp., 2004. (Regio Könyvek) 39.

56 Mykola Vegesh – Nadiya Hreheniuk: A galíciai ukránok és Kárpátalja 1938–1939-ben. In: *Kárpátalja 1938–1941*, 53.

a magyar vezetés irreguláris műveletekkel igyekezte destabilizálni.⁵⁷ Nyilvánvaló volt, hogy a magyar „rongyos gárdisták” népfelkelésnek álcázott akciója csak egy afféle nyitány, hogy a magyar hadsereg rendteremtés címén egyszer csak bevonulhasson Kárpátaljára. Ráadásul a kárpát-ukrajnai kormányt vezető Bródy András és pártja már évek óta élvezte a magyar kormányok anyagi támogatását. Bródyt emiatt ki is szorították a vezetésből és a helyére az ukrán irányzatot képviselő Avgusztin Volosin lépett.⁵⁸

Kárpátalja magyar megszállása Varsó számára is ideálisnak tűnt, hiszen annak elemi érdeke volt, hogy a terület ne kerüljön a németek vagy az általuk támogatott ukrán radikálisok kezébe. A lengyel vezetés arra törekedett, hogy Kárpátalját vagy a magyarok szállják meg, vagy ha erre nincs mód, akkor egy föderálisan átszervezett Csehszlovákia keretei között, az OUN nagyukrán irányvonalához képest mérsékeltebb, ruszin jellegű autonómia jöjjön ott létre. A kárpáti államkezdeményt hiába támadták szinte minden irányból, az OUN tovább harcolt, és nemhogy kitartásra, de további forradalmak kirobantására buzdított:

„Ukránok! Nacionalisták! [...] Magyar, lengyel és román bandák fenekednek Kárpátaljára. Azt feleljük: el a kezekkel Kárpátaljától, mert ez a föld ukrán volt és lesz ezután is. [...] A lengyelországi, bukovinai és besszarábiai ukránoknak fel kell készülniük arra, hogy éljenek az egész ukrán nép előtt álló nagy lehetőséggel. [...] Éljen az Ukrán Nemzeti Forradalom!” – szolt az egyik OUN-röpirat szövege.⁵⁹

Reményeiknek alapot adott, hogy látták, Budapest nem meri elszánni magát a döntő lépésre. A németek felé tanúsított megfelelési politika végül odáig vezetett, hogy a rongyosokat támogató „Lom”, azaz „Feszítővas” fedőnéven indult diverziós műveleteket a lengyelek 1938. november végén berekesztették.⁶⁰

A németek csak lassan jutottak dűlőre a Kárpátaljára vonatkozó elképzeléseiket illetően. Ugyan 1938 decemberében több, gazdaságinak álcázott egyezményt is kötöttek a Volosin vezette kárpátukrán kormánnyal, amelyek a gyakorlatban csak a német ügynökök beáramlását segítette elő, illetve – hasonló céllal – Huszton még egy német konzulátust is nyitottak, végül Budapest megnyerése több haszonnal kecsegtetett a Harmadik Birodalom számára.⁶¹ De ennél is fontosabb volt, hogy a németek jelezzék Moszkva felé: a szovjetellenes OUN-t csak a csehszlovák ügy kapcsán állt érdekükben támogatni. Hitler azután változtatott az álláspontján, hogy látta, az Szovjet Kommunista Párt XVIII. kong-

57 Олександр Пагіря: Роман Шухевич у Карпатській Україні (1938–1939). *Український Визвольний Рух* 10 (2007) 172.

58 Fedinec: *A magyar Szent Koronához*, 53–71.

59 Hudanych: *Mi volt a Kárpáti Szics*, 40.

60 A lengyel műveletekről lásd B. Stenge Csaba: *Lengyel diverziós műveletek Magyarország támogatására 1938. október–novemberében*. I–II. *Hadtudomány* 27 (2017) [Elektronikus szám. I. <https://real.mtak.hu/67467/1/stenge.pdf>. II. https://www.mhht.eu/hadtudomany/2017/2017_elektronikus/stenge3.pdf. (Legutóbbi megtekintés: 2024. március 7.)] I. 52–60., II. 75–83.

61 Oleksandr Bogiv: *A kárpátukrán kérdés hatása a magyar–német viszonyra 1938–1939-ben*. In: *Kárpáti Ukrajna. Vereckétől Husztig. Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*. Szerk. Fedinec Csilla. Pozsony, 2014. (Regio Könyvek) 245–261.

resszusán maga Sztálin értekezett Kárpát-Ukrajnáról, mint egy „szűnyogról”, ami az „elefántot” (értsd: Szovjet-Ukrajnát) akarja magához csatolni. E képtelen gondolat mögött – érvelt Sztálin – csak az angol–francia körök mesterkedése állhat, annak érdekében, hogy a szovjeteket Hitler ellen hergeljék. A hatás nem maradt el. Mivel a német vezetés már ekkor úgy készült, hogy a Lengyelországgal szembeni kampány során a szovjetekkel karöltve fog fellépni, Sztálin beszéde után szinte azonnal lemondtak a huszti kormány támogatásáról.⁶² Így annak ellenére, hogy a Kárpát-Ukrajna függetlenségét kimondó Volosin-kormány német védnökségért folyamodott, 1939. március 15-én a magyar honvéd erők nagyobb külpolitikai rizikó nélkül kezdhettek neki Kárpátalja elfoglalásának.

A műveletek során a magyar katonáknak a hazai köztudatban csak „Szics-gárda”-ként rögzült Kárpáti Szics egységeivel kellett szembenézniük, amelyeket többnyire az OUN tagjai, köztük Roman Suhevics és más ukrán háborús veteránok képeztek ki. Bár a hadműveletet a magyar vezérkar 1939. március 18-án befejezettnek nyilvánította, a Kárpáti Szics Gorgánokba húzódtott csoportjai még hetekkel később sem adták fel a harcot. Megbosszulandó a Kárpáti Szics korábbi magyarellenes atrocitásait, például a hírhedt Dumen-lágerben elkövetett eseteket,⁶³ a terület birtokbavétele után a magyar hatóságok brutális tisztogató akcióba kezdtek. Kb. 4500 embert ért valamiféle represszió, s közülük – a hírhedt Zöldi Márton csendőr főhadnagy vezetésével – több száz személyt ki is végeztek.⁶⁴

Bár a harcok kezdete előtt Otto von Erdmannsdorf budapesti német követ kifejezetten arra kérte a kormányt, hogy a Kárpáti Szics tagjaival szemben a magyar hatóságok ne indítsanak eljárásokat, a fogságba esett szicsek döntő többségét Nagybecskó és Munkács érintésével a Nyíregyháza melletti varjúlaposi gyűjtőtáborba zárták.⁶⁵ A helyiek által csak „szicsákok”-ként emlegetett foglyok létszáma pontosan nem ismert, de a legvalószínűbb, hogy maximum 150–200 emberről lehetett szó. Úgy tudjuk, Kárpáti-Ukrajna kormányfője, a német orientációt kezdettől fogva támogató Julian Révay is közéjük tartozott.⁶⁶ A foglyok egy részét pár hónappal később szabadon engedték, másokat – kb. 40 főt – a lengyeleknek, míg a többségüket a németeknek adták át. A meglévő iratok alapján úgy tűnik, a magyar katonai vezetésnek egyszerűen fogalma sem volt arról, hogy Berlin azért ragaszkodik a nagy többségében német állampolgárságú Kárpáti Szics-tagok kiadatásához, mert azokat később Lengyelország destabilizálása érdekében akarja bevetni.⁶⁷ Bár a len-

62 Kolontári Attila: *Magyar-szovjet diplomáciai kapcsolatok 1920–1941*. Bp., 2009. (Politikatörténeti Füzetek 31) 298–299.

63 A Rahó melletti Dövény-havason létesített koncentrációs tábor 1938 novembere és 1939 márciusa között állt fenn. A csehszlovák csendőrség, majd a Kárpáti Szics által őrzött táborban a foglyok többsége a Volosin-kormány ukránosító politikáját elutasító ruszin és magyar nemzetiségű személy volt. Csaba B. Stenge: *Sources about the Voloshyn Regime's Concentration Camp at Dumen Hill in 1938–1939*. *Limes* 7 (2022) 39–49.

64 Oleksandr Pahirja: *Út a paramilitáris szervezettől a fegyveres honvédelemig. A Kárpáti Szics*. In: *Kárpáti Ukrajna*, 151–153.

65 Erdmannsdorf budapesti követ feljegyzése Csáky külügyminiszterhez. Bp., 1939. március 11. In: *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarország 1933–1944*. Összeáll., s. a. r. bev. tan. Ránki György et al. Bp., 1968. 368.

66 Nagy László: *A Nyírtelek-Varjúlaposi gyűjtőtáborok története 1939–1944*. In: *Nemzetek és birodalmak. Tanulmányok dr. Kávássy Sándor 70. születésnapjára*. Szerk. Czövek István. Nyíregyháza, 2005. 196–197.

67 Brenzovics László: *A magyar kormányzat Kárpátalja-politikája, 1939–1941*. In: *Kárpátalja 1938–1941*, 88–89.

gyekek a többi szics gárdista kiadatását is követelték, az Abwehrt vezető Wilhelm Canaris azzal riogatta a rongyosok akcióját felügyelő Homlok Sándor vezérkari ezredest, hogy a lengyelek azon nyomban kivégezték a nekik korábban átadott foglyokat.⁶⁸ Úgy tűnt, a Homlokkal szoros barátságot ápoló Canaris aggályai közel sem voltak alaptalanok, legalábbis erre utal az egyik magyar határőrtiszt korabeli beszámolója: „A »Szics« alakulatokhoz tartozó egyénnel szemben a lengyelek a legkíméletlenebb eljárást kérték, melyet maguk is tanúsítani fognak.”⁶⁹ Persze a magyar kormány viselkedését közel sem annyira az emberbaráti szeretet, mint inkább a németekkel szembeni bátortalan hozzáállás vezette. Ráadásul a kiadási ügyből a magyarok is profitáltak, legalábbis rövidtávon. Dmitro Klimpust, a Kárpáti Szics volt parancsnokát és testvéreit – akik a körösmezei hucul felkelésben is részt vettek már –,⁷⁰ egyes források szerint miután átadták a németeknek, Canaris később a magyar katonai elhárítás rendelkezésére bocsátotta, és őket a szovjetekkel szemben a magyar fél többször is felhasználta.⁷¹

Az ukrán államiság ügye sokáig beszédtema volt Magyarországon. Összességében azt mondhatjuk, a politikai élet valamennyi pólusán egyetértettek abban, hogy Kárpát-Ukrajna függetlensége halvaszületett elképzelés volt. Egy Munkácsról Budapestre küldött összegző jelentés szerint a nagyukrán gondolatnak Kárpátalján nem voltak nagy számban hívei, emiatt nem is csoda, hogy a „kezdetleges, szakértelem híján való naiv kísérletezgetés eredménye” végül a kárpátukrán állam bukása lett.⁷² De még a szociáldemokrata *Népszava* is arról cikkezett, hogy a nagyukrán gondolatra a ruszin tudatú Kárpátalján sohasem volt igazán fogadókészség, s hogy a Kárpáti Szics nem volt más, mint a helyi burzsoázia terrorista alakulata.⁷³ Hasonló hangot ütött meg a szélsőjobboldal is. A Szálasi-kormány legifjabb minisztereként végül akasztófára jutó Kemény Gábor egy külön, Bródy András által ajánlott kötetben elemezte az eseményeket. Meglepő módon Kemény tisztában volt az OUN kiemelt szerepével, és azzal is, hogy még az ukranofil Volosin sem rajongott a Galíciából átszivárgó radikális aktivistákért. Mintegy ezzel is alátámasztva az „ukránizmus” kárpátaljai gyökertelenségét, bár azt Kemény is elismerte, hogy az ukránkérdést meg kell oldani, s hogy valamilyen keretek között államot kell számukra biztosítani. Magát Kárpáti-Ukrajnát ezzel együtt is működésképtelennek nevezte, és külön ki-

68 Ukrán-rutén ügyek. Werth Henrik vezérkari főnök üzenete Csáky István külügyminiszternek. Bp., 1939. április 24. MNL OL K 64a. 1939-33.

69 A m. kir. 7. honvéd határvadász dandárparancsnokság üzenete a VIII. hadtestparancsnokság részére. Beregszász, 1939. június 3. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (= ÁBTL) 4.1. A-779/1. Lengyel menekültekre vonatkozó iratok. I. kötet.

70 A Klimpus testvérek mellett ilyen visszatérő volt még Sztepan Klocsurak, aki 1939-ben a Volosin-kormány hadügyminisztere lett. Fedinec-Szakál: A Hucul Köztársaság, 210–213.

71 Vö. Иван Поп: *Энциклопедия Подкарпатской Руси. Валерій Падяк*, Ungvár, 2001. 207.; Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései. Szerk. Haraszi György – Kovács Zoltán András – Szita Szabolcs. Bp., 2007. 401., 512., 522–525., 542.

72 Jelentés a Nagyrákóczi községben lefoglalt ukrán szervezkedési iratokról és szervezkedési módokatokról általában. Munkács, 1939. október 18. ÁBTL 4.1. A-710. Orosz és ukrán emigránsok szervezkedéséről szóló anyagok.

73 Ukrán „korbács” Kárpátalja fölött. *Népszava* 1939. március 25. 13.

emelte, hogy az ukrán ügy a Petljura-féle szovjetellenes és lengyelbarát politikán keresztül vihető csak sikerre.⁷⁴

Elgondolkodtató érveléssel állt elő a magyar kormány által finanszírozott *Sorakozó* című lap, amely a kárpátaljai határszakaszon is bevetett „Rongyos Gárda” hivatalos orgánusaként jelent meg 1939 és 1940 között.⁷⁵ Néhány nappal a március 15-i magyar intervenció előtt közöltek egy Pavlo Szkoropadszkijjal készült interjút, ahol a korábbi hetman Nagy-Ukrajna jövőbeni megteremtéséről, illetve az ehhez szükséges német támogatásról értekezett. A *Sorakozó* olykor harciasan németellenes szerkesztősége ugyanakkor nem késlekedett felhívni a figyelmet, hogy a Szkoropadszkij-féle állam csakis Lengyelország szétverése árán valósítható meg. Attól tartottak, hogy az így kialakított Nagy-Ukrajna, amely szerintük amúgy sem rendelkezne „megfelelő számú intelligenciával”, óhatatlanul is német gyarmattá válna, sőt Berlin igazi célja ez, és nem pedig az ukrán önrendelkezés támogatása. Mindez pedig – sugalmazta a cikk – oly mértékű német hatalmi túlsúlyt idézne elő a régióban, ami a magyar jobboldali radikálisok németellenes frakciója számára semmiképp sem lett volna öröndetes.⁷⁶

Máig ható berögződések tükröződnek vissza a konzervatív jogász, Polner Ödön szintén 1939-ben megjelent tanulmányából. „Az »ukrán nemzet« és »ukrán állam« elnevezés új találmány. Meglehetősen erőltetett és mesterséges s arra a területre alkalmazásának, amelyre vonatkoztatják, történeti alapja nincs” – állítja Polner, majd a klasszikus magyar organicista történetírás jegyeit felvonultató elemzésében azt bizonygatta, ha a közép- és kora újkorban nem létezett egy Ukrajnának nevezett önálló államalakulat, akkor a modern ukrán önrendelkezésnek sem lehetnek elfogadható legitimációs alapjai.⁷⁷ A már említett Bonkáló Sándor professzor a Polneréhez igen hasonló álláspontra helyezkedett. A ruszin származású Bonkáló minden bizonnyal őszintén ódzkodott az ukrán radikalizmustól, de azért a Károlyi-kormány idején betöltött szerepének feledtetése is dolgozhatott benne, amikor a kárpátukrán kísérlet kudarcát elemezve így írt: „A ruténekből hiányzik az ukrán nacionalista szellemiség és a terület sem alkalmas rá, mert a megfelelő gazdasági, stratégiai és közlekedési alapok hiányzanak hozzá.”⁷⁸ Kulturális-gazdasági adottságokkal érvelt Szabó Orest is, aki ugyancsak hivatalt viselt 1918–1919-ben. Egy 1939 tavaszán megjelent esszéjében leszögezte, hogy bár a magyar államiságba integrált ruszin önrendelkezés fejlesztése nagyon fontos, és a jövőben a népi erőknél is teret kell majd engedni, de ennél többet – autonómiát, elszakadást – vakmerőség lenne követelni.⁷⁹ Az érdekesség kedvéért meg kell említenünk a nyilasokat épp otthagyo, és helyette egy németellenes szélsőjobboldali pártot szervező Rátz Kálmánt is, aki 1941-ben, pár héttel a Szovjetunió elleni német támadás után jelentette meg a pánszlávizmus történetét áttekintő, ma

74 Kemény Gábor: *Verhovina feltámad. A ruszin sors könyve*. Bp., 1939. 189–217.

75 A *Sorakozóról* lásd Pócs Nándor: *Varjúserreg. Kováts Tivadar és a magyar fajvédelem láthatatlan útjai*. Bp., 2022. (Sziluett. Korszerű Történelmi Életrajzok) 85–90.

76 A szerb „Vereme” leleplezi Németország gyarmatosítási tervét Európában. *Sorakozó* 1939. február 25. 5–6.

77 Polner Ödön: *Ukránok és Ukrajna. Budapesti Szemle* 253 (1939) 738. sz. 129–152.

78 Bonkáló Sándor: *A rutének (ruszinok)*. Bp., 1940. (Magyarságismeret 1) 45.

79 Szabó Orest: *A Ruszinföld autonómiájáról. Pesti Napló* 1939. április 9. 38.

is releváns munkáját.⁸⁰ Rátz ugyan nem sokat foglalkozott a kárpátukrán kísérlettel, anynyiban mégis rendhagyó hangot ütött meg, hogy a ruténeket az ukránok „magyarországi rokonai”-ként kezelte, és a Károlyi-kormány ukránpolitikájáról is kifejezetten elismerően írt. Szerinte a rutének csak ennek köszönhetően őrizték meg a magyar államisághoz fűződő hűségüket, amit a 20 évig tartó prágai adminisztráció lazított fel azzal, hogy az ukranofil agitátorokat beengedték Kárpátaljára.⁸¹

Felemás tapasztalatok: Galícia, 1941

1939. szeptember 1-én a Harmadik Birodalom megtámadta Lengyelországot, ezzel pedig kiobbant a második világháború. A háborút megelőző válság idején az OUN meglepő feyelmezettséget tanúsított, és az ukrán lakosság elleni lengyel büntető hadjáratától tartva jobbra tétlen maradt. A német támadás után csak a lembergi és a sztanyiszlauai vajdaságok területén került sor kisebb összecsapásokra a lengyel hadsereg és az Abwehr által kiképzett OUN-sejtek között.⁸² Nagyobb kibontakozásra már csak amiatt sem számíthatnak, mert a Molotov–Ribbentrop paktum értelmében az ukrán többségű területek a Lengyelországot szeptember 17-én hátba támadó Szovjetunió fennhatósága alá kerültek. A lengyeleknek átnyújtott szovjet ultimátum szerint a Vörös Hadsereg az oroszok „vérokon” népek, így a fehéroroszok és az ukránok védelme érdekében foglalta el a híres Curzon-vonaltól keletre eső földeket.⁸³ A gyorsan kétfrontossá váló háborúban az ukrán radikálisok által felállított milíciák erejéből csak arra futotta, hogy a kétségbeesett lengyel lakosság ellen üldöző hadjáratot indítsanak.

A magyar vezetés már a háború első heteiben értesült arról, hogy Sztrij és Kolomija környékén több atrocitás is történt, aminek a hatására még több lengyel döntött úgy, hogy Magyarországra menekül. Arra is volt példa, hogy az OUN által szervezett milíciák az országot elhagyó lengyel csapatokra támadtak, mint ahogy az történt a magyar határhoz közeli Turka és Sianki települések határában.⁸⁴ Sőt, szeptember 25-én a Beszkidi alagút Lengyelország felőli bejáratánál néhány polgári ruhás ukrán milicista magyar határőröket ejtett foglyul, akiket aztán – máig nem tisztázott módon – egy szovjet páncélos alakulat szabadított ki a fogságból.⁸⁵ Ami pedig az ukrán nacionalisták által üldözött lengye-

80 Rátz Kálmán: *A pánszlávizmus története*. Bp., 1941. Rátz kacskaringókkal teli pályafutásához lásd Máthé Áron: Hetvenkedő katona vagy dörzsölt ügynök? Rátz Kálmán. Egy bizarr életút tanulságai. *Rubicon* 32 (2021) 9. sz. 82–84.

81 Rátz Kálmán: *A pánszlávizmus története*. Bp., 2000. (Kisebbségkutatási Könyvek) 61–64., 365–374.

82 Bohdan Budurowych: Poland and the Ukrainian Problem, 1921–1939. *Canadian Slavonic Papers* 25 (1983) 499., Zawaduk: An Affair to Forget, 107–108.; Maciej Franz: Stanisławów in the face of the Polish-Soviet War 1939. *Polish Garrison – Soviet Garrison. Open Military Studies* 1 (2020) 75–77.

83 Kolontári: *Magyar-szovjet diplomáciai kapcsolatok*, 289.

84 Ujszászy István vezérkari ezredes 18., és 21. számú helyzettájékoztatása a magyar vezérkari főnök számára, 1939. szeptember 16. és 1939. szeptember 19., valamint Werth Henrik helyzetközlése. Bp., 1939. szeptember 22. ÁBTL 4.1. A-779/1. Lengyel menekültekre vonatkozó iratok. I. kötet.

85 Kolontári: *Magyar-szovjet diplomáciai kapcsolatok*, 291.

leket illeti, egy részük épp abban a varjúlaposi gyűjtőtáborban kapott szállást, ahol pár hónappal korábban a Kárpáti Szics tagjait is elhelyezték.⁸⁶

A hadműveletek lezárulta után az OUN-nek tudomásul kellett vennie, hogy Berlin két-arcú politikát folytat. Nemcsak a kárpátukrán kísérlet látványos cserben hagyása, de a Molotov–Ribbentrop-paktum megkötése is elgondolkodtatta a nacionalisták egyre szakadozó vezetését. A belső viták azután éleződtek ki, hogy világossá vált, noha Lengyelország elfoglalása után a németek számos kedvezményt biztosítanak a fennhatóságuk alatt élő ukrán lakosság számára, ennél többről nem lehet szó, és egy Horvátországhoz vagy Szlovákiához hasonló bábállam kikiáltását már nem támogatják. Eközben a gyűlölt ellenség beteljesítette az OUN programját: az ukrán földek a Szovjetunió révén egy hazában egyesültek. A nacionalisták frusztrációja a tetőfokára hágott. Az OUN-t vezető Andrij Melnyik hiába ügködött a szervezet konszolidációján többek között azáltal, hogy a radikális módszerektől elriadó ukrán egyházi vezetőket ismét a szervezet mellé állítsa, a vezetésből korábban kitűrt forradalmi szárny megalkuvónak bélyegezte őt. A nyílt szakításra egy 1940 februárjában, Krakkóban rendezett konferencián került sor, amikor az OUN az úgynevezett melnyikisták és banderisták frakciójára szakadt szét. Utóbbit a hírhedt Sztepan Bandera vezette, akit a Pieracki-perben először halálra, majd életfogytiglani börtönbüntetésre ítélt a lengyel bíróság. Noha igazán egyik frakció sem fordított hátat az addigi németbarát politikának, a banderisták sokkal radikálisabban követelték az ukrán állam létrehozását. Erre legközelebb a németek Szovjetunió elleni hadjárata adhatott volna alkalmat, ám az események ismét nem úgy alakultak, ahogy azt a nacionalisták eltervezték. 1941. június 30-án hiába kiáltották ki a lembergi Rinokon a „helyreállított” ukrán államot, az először meglepett német hatóságok csak a párhuzamosan fellobbanó, többnyire az OUN által vezetett, antiszemita pogromokat nézték jó szemmel.⁸⁷ Banderát és Jaroszlav Szecko miniszterelnököt elfogták, majd miután megtagadták a lembergi függetlenségi kiáltvány visszavonását, Sachsenhausenbe internálták őket. Ezután a németek, ha nem is szisztematikusan, de egyértelmű határozottsággal kezdték el felszámolni a közép- és nyugat-ukrajnai banderista szerveződések. Olyannyira, hogy egyes források szerint a német fegyveres erők tagjai a banderista vezetők 80%-át gyilkolták meg a háború során.⁸⁸

Mint ismeretes, 1941. június 27-én Magyarország is hadat üzent a Szovjetuniónak, és a Kárpát Csoport névre keresztelt magyar sereg egy hónap múlva elérte a Bug folyót. A hadműveletek során magyar csapatok vonultak be Sztanyiszlauba, Kolomijába, Kalusba és még számos galíciai településre. A magyar katonák megjelenését az OUN vegyes érzelmekkel fogadta. Nyilván nem múlt el nyomtalanul a Kárpát-Ukrajna végét jelentő magyar

86 Az első menekültek 1939. december 28-án érkeztek a varjúlaposi táborba és 1940 elején már 262-en tartózkodtak ott. Többségüket később a Balaton környéki táborokba helyezték át. Nagy: A Nyírtelek-Varjúlaposi gyűjtőtáborok, 198.

87 Alekszandr Djukov: *Holokauszt, kollaboráció, megtorlás a Szovjetunió ukrán és balti területein*. Bp., 2011. 62–82. Az 1940. június 30. és július 2. között tomboló lembergi pogromról, amelyet a helyiek csak „Petljura-napok”-ként emlegettek, bővebben lásd John-Paul Himka: *The Lviv Pogrom of 1941. The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd*. *Canadian Slavonic Papers* 53 (2011) 209–243.

88 Lagzi Gábor: *Etnikai tisztogatás vagy függetlenségi háború. Az Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA) létrejötte, tevékenysége a második világháború idején*. *Pro Minoritate* (2003) 4. sz. 197–199.

bevonulás, illetve az azt követő durva tisztogatások emléke. Ráadásul a Kárpáti Szics tagjait érintő vegzatúra 1939 tavasza után is folytatódott; többségüket még évekig rendőrhatalósági felügyelet alatt tartották, majd a Szovjetunió elleni háborúban frontharcos vagy munkaszolgálatos alakulatokba osztották be őket.⁸⁹ Ennek köszönhetően az OUN hivatalos kiadványai 1939-től az oroszok, a lengyelek és a zsidók mellett a magyarokat is az ukránnal „ellenséges nemzetek” közé sorolták. Érdekesség, hogy ezek a kiadványok már a magukat ruszinnak vallókat is hasonlóképpen ítélték meg, tekintettel arra, hogy ezek körében a nagyukrán eszmeiséget propagáló OUN nem volt túlságosan népszerű.⁹⁰ A támogatottság hiánya és a magyar csendőri tisztogatások ellenére az OUN képes volt a kárpátaljai hálózatát újjászervezni, amire minden bizonnyal a rövid életű ukrán kormány kikiáltása is pozitív hatást gyakorolt.⁹¹ Legalábbis a magyar katonai elhárításhoz beérkező jelentések szerint a határ menti falvak lakói közül sokan örömmel és abbéli reményeik nyilvános kifejezésével fogadták a hírt, hogy egy napon majd ők is az új ukrán állam fennhatósága alatt fognak élni.⁹² A magyar hatóságok ezért nem is akadályozták a németeket abban, hogy az Ukrajna területén felállítandó, Berlinhez lojális adminisztráció kiépítéséhez Kárpátalján is toborzást folytassanak. Valószínűleg abban bíztak, ezáltal végleg meg tudnak szabadulni a helyi „nagyukrán” mozgalom képviselőitől.⁹³

A leMBERGI KIÁLTVÁNY A MAGYAR KATONAI VEZETÉSRE IS MEGLEPETÉSKÉNT HATOTT. Bár kezdetben azt hitték, az ukrán proklamáció a németek jóváhagyásával történt, a Kárpát Csoportot irányító Szombathelyi Ferenc altábornagy nyilvánosan egyszer sem kommentálta a leMBERGI híreket. A pontos helyzetkép kialakítását nehezítette az OUN-aktivisták kiszámíthatatlan viselkedése. Miközben több településen is barátságosan fogadták a magyar katonákat, máshol olyan OUN-plakátok jelentek meg, amelyek a zsidók és a lengyelek mellett a magyar honvédek lemészárlására buzdítottak.⁹⁴ Az ügy kapcsán Szombathelyi csak július 21-én kapott utasítást a magyar vezérkari főnökségtől.

„Minden körülmények között kerülni kell azt, hogy az ukránok azt a benyomást, vagy véleményt alkossák maguknak, hogy a tengelyhatalmak és szövetségesek ukrán kormányok megalakítására bátorítanak. [...] A már megalakult kormányt vagy hasonló

89 Néhány szics gárdista korabeli nyilvántartó kartonját lásd ÁBTL 3.1.6. P-1090. Lázár János és társai.

90 Alexander Statiev: *The Organisation of Ukrainian Nationalists as the Leader of a Unique Fascist Armed Resistance*. In: *Violent Resistance. From the Baltics to Central, Eastern and South Eastern Europe 1944–1956*. Ed. Michael Gehler – David Schriffl. Paderborn, 2020. 152.

91 Олександр Пагіря: Взаємини між угорською армією та українським визвольним рухом на Прикарпатті влітку 1941 року. *Український Визвольний Рух* 13 (2009) 117.

92 Csátáry György: *Magyar katonai és kémelhárítási iratok a Kárpátaljai Állami Levéltárban (1938–1944)*. Beregszász–Ungvár, 2016. 103.

93 Necze Gábor: Kárpátalja az állambiztonsági jelentések tükrében. In: *Kárpátalja 1938–1941*, 139.

94 Lásd az ukrán kivégzőosztagok elől nagy szerencsével megmenekülő Stanisław Ganowski atya visszaemlékezését, aki Sokółówka Hetmańskában figyelt fel a magyar katonák ellen buzdító OUN-plakátokra. Vö. Bartosz Karol Tusiński: *Męczeństwo duchowieństwa rzymskokatolickiego na terenie archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1900–1946*. Wrocław–Świdnica, 2018. 64–65. [Szakdolgozat]; Tomasz Bereza: Węgrzy wobec eksterminacji ludności polskiej przez nacjonalistów ukraińskich. *Biuletyn IPN* (2020) 124.

szervet barátságosan, mint nem létezőt és minden komoly alapot nélkülözőt kell kezelni” – szólta a direktíva.⁹⁵

Az OUN ezzel együtt is örömmel fogadta, amikor egy Sztanyislauban megrendezett júliusi ünnepségen a magyar városparancsnokság tisztjei a helyi vezetők társaságában az ukrán zászló előtt tisztelegtek. Viszonzásul az említett vezetők Horthy Miklóst és a „szövetséges” magyar csapatokat éltették. A két fél közti laza együttműködés arra is kiterjedt, hogy a horodenkai ukrán városvezetéstől kapott OUN-röplapokat, amelyek a lembergi kormányt népszerűsítették, a magyar repülős egységek a Vörös Hadsereg hátában szórták szét. A magyar hadvezetés célja persze nem az ukrán függetlenség propagálása volt, mint inkább az, hogy a szovjet oldalon harcoló ukránokat megadásra buzdítsák.⁹⁶

A németek végül nemcsak az ukrán önállósodást, de a magyar katonák zabrállásai folytán kialakult anarchikus viszonyokat is megelégtették. Július derekán felszólították a magyar parancsnokságot, hogy az általa ellenőrzött régiókban számolják fel a lembergi kormányhoz hű ukrán adminisztrációt és fegyveres milíciákat, majd ennek végrehajtása után a galíciái területeket a Hans Frank vezette Főkormányzósághoz csatolták. A döntést Bárdossy László miniszterelnök és Horthy is nehezen vette tudomásul. A magyar fél 1942 nyaráig győzködte Berlint, hogy a Kárpátok keleti lejtőin egy kb. 20 km széles sávot, valamint a Körösmező és a Cseremos folyó által bezárt háromszöget csatolják Magyarországhoz. A magyar kívánságokat a németek minden alkalommal elutasították.⁹⁷

Közben az ukrán probléma ismét felkeltette a magyar sajtó érdeklődését. Bár a lembergi proklamáció hírét egyetlen lap sem közölte, a liberális-konzervatív *Ujság*, a náci térhódítást elutasító *Magyar Nemzet*, de még a nyilas hátterű *Esti Ujság* is támogató hangnemben cikkezett az ukrán függetlenségi mozgalomról.⁹⁸ Máshol kételkedő hangvételű írások is megjelentek. A munkácsi illetőségű, a nagyukrán nacionalizmusra hagyományosan gyanakodva tekintő *Kárpáti Híradó*⁹⁹ előbb még egy *Volja Pokuttya* [Воля Покуття] című, Kolomijában megjelenő lapból vett át cikkeket, amelyek az NKVD által megkínzott OUN-tagok történeteit ismertették propagandisztikus módon.¹⁰⁰ Ugyanakkor nem sokkal később – a lembergi kísérlet felszámolása után – már jóval cinikusabb hangnemben tudósított a magyar hadsereg által megszállt területeken tapasztalható ukrán nacionalizmusról. A cikk szerzője szerint az ukrán lakosság részéről nem tapasztalható valódi akarat az állami keretek kialakítására, így az OUN által folytatott radikális politikának sincsenek igazi hívei. Ennek némileg ellentmondva később a cikk úgy fogalmazott: „Igen jó hatást váltott

95 Fóris Ákos: *A magyar megszálló politika a szovjet területeken 1941–1944.*, Bp., 2021. [Doktori disszertáció] 119.

96 Парія: Взаємини між угорською, 113–126.

97 Olasz Lajos: Tervek a galíciái határ kiigazítására 1941–1942-ben. *Közép-Európai Közlemények* 15 (2022) 2. sz. 92–103.

98 Döntésre érik a kisorosz nacionalizmus Ukrajna mezőin. *Esti Ujság* 1941. július 10. 6.; Ukrajna a nemzetközi sakktablán. *Ujság* 1941. augusztus 10. 5.; Az ukrán-kérdés a világháború alatt és után. *Magyar Nemzet* 1941. december 14. 6.

99 Kiss Ágnes: *Magyar újságok Kárpátalján az első csehszlovák köztársaságban.* Bp.–Ungvár, 2020. (Kárpátaljai Magyar Könyvek 294) 111–118.

100 Mit mond a sztanyiszlai NKVD-börtön foglya? *Kárpáti Híradó* 1941. augusztus 13. 4.

ki, hogy a magyar csapatok nem ellenezték az ukrán milícia megszervezését, pedig ez a milícia jórészt az egykori ukrán nemzeti párt (O.U.N.) tagjaiból állt.”¹⁰¹ A milíciák felállításáról a kormány nemzetiszocialista ellenzékéhez tartozó Rajniss Ferenc lapja is beszámolt. A német *Signal* hadsereglap cikkeit egy az egyben átemelő *Magyar Futár* képekkel illusztrálva tudósított a szovjet börtönökből kiszabadult ukrán nemzeti milicistákról, mint akik szabadon és önként vesznek részt a helyi rendvédelmi feladatokban.¹⁰²

Közeledő álláspontok: Volhínia, 1943

Ez a kép persze csak részben felelt meg a valóságnak. Mialatt a német hatóságok a banderistákat üldözték, Andrij Melnyik hívei legálisan szervezkedtek. Olyannyira, hogy Kijev elfoglalása után felállt a melnyikista frakció által vezetett Ukrán Nemzeti Tanács a leendő ukrán állam központi döntéshozó testületeként. Ám ez sem tartott sokáig, mert a németek egy nagyobb tisztogatás keretében az OUN melnyikista szárnyára is lecsaptak; többségüket a Kijev melletti Babij Jar völgyében végezték ki 1941 őszén, illetve 1942 februárjában.¹⁰³ Ha ez sem lett volna elég, az OUN vezetését az egyre gigantikusabb anyagháborúvá duzzadó konfliktus közvetett hatásai is kijózaníthatták. Az ukrán földek módszeres kifosztása, illetve a polgári lakosság németországi munkaszolgálatra való erőszakos elhurcolása nyilvánvalóvá tette, a németek ugyanúgy gyarmatként tekintenek Ukrajnára, mint ahogy azt korábban a szovjetek is tették.¹⁰⁴ „1943 nyarán egyedül a kijevi körzetből nem kevesebb mint négyszázötvenezer embert vittek Németországba” – emlékezett a magyar megszálló erőket 1943 augusztusától vezető Lakatos Géza vezérezeredes.¹⁰⁵

Ekkor dőlt el, hogy az OUN a föld alá, vagy ha úgy tetszik, az erdők mélyére vonul. Mindez persze nem jelentette azt, hogy teljesen inaktívvá vált volna, sőt: az ukrán kozákság napján, 1942. október 14-én megalakult az Ukrán Felkelő Hadsereg, a hírhedt UPA. A szakirodalom úgy tartja, hogy az UPA az OUN banderista szárnyának fegyveres képviselte volt, amihez később más, kisebb nacionalista frakciók, például egyes melnyikisták is csatlakoztak. 1944 tavaszára már több mint 30 ezer embert tartottak fegyverben, ami nem sokkal maradt el a szovjet vagy a lengyel nemzeti partizánok létszámától. Az UPA parancsnoki posztját kezdetben az NKVD börtöneit is megjáró Dmitro Kliacskivszkij foglalta el, majd 1943 nyarán Tarasz Csuprinka álnéven őt váltotta Roman Suhevics, aki eddigre már komoly, bár nem kifejezetten dicsőséges karriert mondhatott magáénak. Miután 1939 tavaszán elmenekült Kárpátaljáról, különféle német alárendeltségbe tartozó rendőri-katonai egységeket vezetett és számos zsidóellenes atrocitásba vett részt Lembergben, Vinnicjában és Belorussziában. 1941 nyarán a rövid életű leMBERGI kormány-

101 Így fest a valóságban az ukrán-kérdés. *Kárpáti Híradó* 1941. szeptember 23. 3.

102 *Magyar Futár* 1941. július 10. 5.; *Magyar Futár* 1941. augusztus 7. 19.

103 Szerhij Jekelcsik: *Ukrajna története. Egy modern nemzet születése*. Bp., 2014. 179–181.; Hartyányi Jarosláva: *Az elrejtett igazság/Прихована правда*. Bp., 2004. 246–248.

104 Az ukrán posztkoloniális narratívákhoz magyarul lásd Mikola Rjabcsuk: *A két Ukrajna*. [Ford. Forgács Balázs et al.] Bp., 2015. (Nyugat-Eurázsiai Idő) 119–141.

105 Lakatos Géza: *Ahogy én láttam*. Bp., 1992. (Extra Hungariam) 65.

ban még a hadügyi tárcát is megkapta. Miután az OUN a föld alá vonult, Suhevics is felhagyott a németek szolgálatával, és csatlakozott az UPA-hoz.¹⁰⁶ Az UPA szállásterülete a volhíniai és részben a poléziai erdőrengeteg volt, de jelentős erők felett diszponált a lengyel nemzeti partizánok, az Armia Krajowa (= AK) által dominált kelet-galíciai területeken is. Bár kezdetben az UPA a szovjet és a lengyel partizánokat tekintette legfőbb ellenségeinek, a háború alakulása ebben is változásokat hozott.¹⁰⁷

Amikor a doni frontvonal összeomlása következtében a Vörös Hadsereg betört a volt USZSZK területére, az UPA és a magyar hadvezetés egyaránt stratégiát váltott. Úgy kalkuláltak, mintha az előző háborút akarták volna megnyerni, s valóban, mindkét fél az első világháború végén szerzett tapasztalatokból indult ki. Ami az UPA-t illeti, abban bízva, hogy a németek és a szovjetek majd kölcsönösen legyengítik egymást, arra törekedett, hogy minél nagyobb létszámú sereget állítson fel, amely valahol Galícia és Volhínia területén majd képes lehet az új Ukrajnát önállóan kiharcolni. Ennek megfelelően 1943 februárjában az UPA vezetése úgy döntött, hogy a függetlenségi háborút immár a németekkel szemben is ki kell terjeszteni. Látva a szovjet előrenyomulás mértékét, ez idő tájt Budapest attól tartott, hogy a háború legvégén nem áll majd rendelkezésre egy intakt, jól felszerelt hadsereg, ami a Kárpátok vonalán elhelyezkedve képes lehet az országot a szovjetektől vagy az Észak-Erdélyre pályázó román hadseregtől megvédeni. Így a nyugati szövetségesek felé kacsintgató Kállay Miklós miniszterelnök arra törekedett, hogy a magyar erőket kivonja a frontvonalból és az ukrainai megszállási övezetből. Eme stratégiai célok értelemszerűen közelebb hozták egymáshoz az addig jobbára csak kutya-macska barátságban lévő feleket.

Ehhez azonban meg is kellett „találni” egymást, ami közel sem volt egyszerű feladat.

„Sem ruházatban, sem viselkedésben, hogy úgy mondjam, harcmodorban semmi különbséget nem lehetett tenni az igazi partizánok [...] és az ukrán felkelők, az upaisták [sic!] között. Az egyetlen az volt, hogy van-e közöttük [...] zsidó. Ha igen, biztos, hogy a szovjethez tartoznak, ha nem, akkor valószínűsíthető, hogy upaisták” – emlékezett vissza a kezdeti nehézségekre Bozóky Géza százados, az UPA-val történő kapcsolatfelvétel egyik irányítója.¹⁰⁸

Bár a német hadvezetés a magyar félnek küldött tájékoztatóiban sohasem tett különbséget az egyes partizáncsoportok között és azokat módszeresen „banditák”-ként nevezte meg, a magyar megszálló alakulatok hírszerző osztálya (1/b) 1943 elején észlelte, hogy Dél- és Kelet-Volhíniában több, egymástól jól elkülöníthető partizáncsoport van jelen.¹⁰⁹ Igen valószínű, hogy az első kapcsolatfelvétel már 1943 áprilisában megtörténhetett, amikor a volhíniai Zdobunovban a Nyugati Megszálló Csoport parancsnoka, Széchy Imre vezér-

106 Per Anders Rudling: Rehearsal for Volhynia. Schutzmannschaft Battalion 201 and Hauptmann Roman Shukhevych in Occupied Belorussia, 1942. *East European Politics and Societies* 34 (2020) 158–193.

107 Lagzi: Etnikai tisztogatás vagy függetlenségi háború, 195–204.

108 Bozóky Geyza: A megszállt Ukrajnában. 105. Hadtörténelmi Levéltár Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye (= HL TGY) 3409.

109 Feljegyzés Bozóky Géza önvallomásáról. Bp., 1950. április 25. ÁBTL. 3.1.9.V-46998. Bozóky Géza. 247.

örnagy és Korponay Miklós vezérkari százados részéről a magyar megszállók egy kisebb, helyi érvényű megnemtámadási szerződést kötöttek a magyarok előtt addig teljesen ismeretlen UPA-val. Korponay később úgy emlékezett, a németeket egyébként nem szívelő Széchy őket is tájékoztatta az egyezményről, ám azok szigorúan megtiltották, hogy a magyar hadvezetés kapcsolatot tartson fent a partizánokkal, és gyaníthatóan ennek köszönhető az is, hogy Széchy csakhamar leváltották.¹¹⁰ S valóban, a magyar tisztek németekhez fűződő kritikus, ám szinte mindvégig lojális magatartása nagyban nehezítette az ukrán–magyar kapcsolatok elmélyülését. A helyzet 1943 nyarán változott meg, amikor a kurszki csata után a magyar honvédség élén fontos személycserék történtek.

1943. augusztus elején a magyar katonai hírszerzés és a megszálló csapatok élére is új ember került, a náciellenes Kádár Gyula vezérkari ezredes és Lakatos Géza vezérezredes személyében. Mindkettejük számára megbízható partnernek bizonyult Padányi Jenő vezérkari ezredes, aki a megszálló hadsereg már említett 1/b osztályát vezette.¹¹¹ Padányi a források egybehangzó tanúsága szerint erős németellenes attitűddel rendelkezett, oly mértékben, hogy bizalmas, vezetőségi tagja volt egy magas rangú katonai és politikai tisztviselőkből álló, titkosan működő informális hálózatnak, amely a Magyar Függetlenségi Mozgalom nevet viselte és a náci befolyásszerzés ellen dolgozott.¹¹² Nyugodtan mondhatjuk, ő volt a nem kommunista partizánokkal folyó tárgyalások motorja, aki az események alakulásáról nemcsak Lakatosnak referált, de rendszeresen hazajárt Budapestre Szombathelyivel egyeztetni.

Padányi erőfeszítéseit alapvetően két tényező nehezítette. Nemcsak a múltban szerzett közös sérelmeket, de a partizán–megszálló viszonyrendszerből fakadó félreértéseket is le kellett küzdenie. Hogy ez mennyire komoly problémát jelentett, arról világos képet alkothatunk a Kremieniecben székelő Mészöly Elemér vezérőrnagy naplóbejegyzéseiből. Mészöly 1943. október 11-én még így írt: „Az ukránok – legalábbis a városban – kellemesen csalódtak bennünk. Jóindulatunk, és az hogy nem fenyegetőzünk, nem harácsolunk (mint a sógorok), hanem fizetünk, óriási meglepetést keltett és kezdenek szimpatizálni velünk.” Majd alig egy hét múlva pedig így: „A magyarellenességre ukrán propaganda egyébként hevesen tovább folyik. Röpcédulákat szórnak szét.”¹¹³ Az is igaz ugyanakkor, hogy a magyar fél legalább ennyire kiszámíthatatlanul viselkedett. Burits Imre századost, aki már az első kapcsolatfelvételnél is jelen volt, a helyiek egymás között csak „csernyij kapitán”-nak hívták, miután az számtalanszor indított indokolatlan megtorlóakciókat az UPA-t támogató volhíniai falvak ellen.¹¹⁴ Az ilyen esetek alaposan megnehezítették a jó viszony kialakítását, noha a magyar vezérkari főnökség által szerkesztett kiadványok ki-

110 Korponay Miklós: A magyar hadsereg és az UPA kapcsolatai. ÁBTL 3.2.5. O-8-2000/40. Szabadságharcosok fn. dosszié. 40. sz. melléklet. 3. Korponay állításait megerősíti: Feljegyzés Bozóky Géza önvallomásáról. Bp., 1950. március 13. ÁBTL. 3.1.9.V-46998. Bozóky Géza. 112.

111 Vö. Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig*. Bp., 1978. 558.; Lakatos: *Ahogy én láttam*, 70.

112 Szent-Iványi Domokos: *Visszatekintés. 1941–1972*. [Szerk. Szekér Nóra – Kodolányi Gyula.] Bp., 2016. (Magyar Szemle Könyvek) 61–118.

113 Mészöly Elemér vezérőrnagy: *Háborús naplóm. 1943. október 11. és 15-i naplóbejegyzések*. HL TGY 3908.

114 Feljegyzés Bozóky Géza önvallomásáról. Bp., 1950. március 13. ÁBTL. 3.1.9. V-46998. Bozóky Géza. 132.; Bozóky Geyza: A megszállt Ukrajnában. 117–118. HL TGY 3409.

fejezetten arra biztattak, hogy a „turáni és germán népek vérével” keveredett ukrán lakossággal a honvédek lehetőség szerint maradjanak barátságosak.¹¹⁵ Mint láthattuk, a gondolat egyáltalán nem új keletű. Az első világháború idején alapított *Ukránia* folyóiratban ugyanilyen szellemiségű cikkek igyekeztek elmélyíteni az ukrán és a magyar nemzet barátságát. Volt is mire alapozniuk, a rokonszenv – legalábbis az egyik oldalról – bizonyosan fennállt. Akárcsak a jól hízó barmait szemlélő gazda, Mészöly Elemér is elégedetten méregette az ukrán embereket. „Nagyon szép, egészséges faj” – írta róluk naplója bevezető soraiban.¹¹⁶

Intermezzo: a magyar megszálló erők és a Honi Hadsereg viszonya, 1943

Az is nehézséget okozott, hogy Padányi nemcsak az UPA-val, de az AK-val is tárgyalásokat kezdeményezett, ami a volhíniai lengyelülködés árnyékában közel sem volt súrlódásmentes vállalkozás. Egy lembergi találkozó során Padányinak így is sikerült elérnie, hogy az AK információkat adjon át az UPA-ról, amiért a magyarok muníciót és kötszert, illetve a németek lengyelelles akcióra vonatkozó híreket adtak cserébe.¹¹⁷ De az AK felé már azok a kommunikációs csatornák is rendelkezésre álltak, amelyek a Magyarországra érkező lengyel menekültek révén alakultak ki még a háború elején. 1943 szeptemberében Tadeusz Bór-Komorowski, az AK főparancsnoka Andrzej Sapieha személyében küldöncöt menesztett Budapestre, hogy Szombathelyi Ferenc vezérkari főnökkel és a hivatal nélkül is jelentős befolyással rendelkező Bethlen Istvánnal tárgyaljon. Bór-Komorowski azt szeretne volna elérni, hogy a tervezett kelet-lengyelországi felkeléshez („Akcia Burza”) a magyar fél biztosítson számára hadianyagot, kiképzőtáborokat, és ha lehetséges, honvédalakulatokat is. Mivel Budapesten abban reménykedtek, hogy a lengyelek révén majd képesek lesznek összeköttetést teremteni az angolszászokkal, elfogadták az ajánlatot, de a magyar katonák bevetését Szombathelyi nem engedélyezte.¹¹⁸

Ezután Lemberg vált az események fő színterévé. 1943 novemberében a magyar állomásparancsnok, Szász Géza ezredes és helyettese, Tóth Zoltán hadnagy Kazimierz Pluta-Czachowski ezredessel, illetve Władysław Zajdler főhadnaggal tárgyalt, aminek eredményeként – építőanyagnak álcázva – háromvagonnyi lőszert juttattak Lembergől Varsóba. Ezenkívül a lembergi Honvéd Központi Szállításvezetőség útján az AK használhatta a magyar katonai posta- és sürgönyhálózatot, aminek köszönhetően az egyes AK-parancsnokságok közvetlenül is tudtak kommunikálni egymással. De számos más eset is előfordult, amikor a magyar katonák közvetlenül vagy közvetve, például szándékosan őrizetlenül hagyott lőszeres transzportok révén, fegyvert játszottak át a lengyel partizán-

115 Ungváry Krisztián: *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944. Esemény – elbeszélés – utóélet.* Bp., 2015. 117.

116 Mészöly Elemér vezérőrnagy: *Háborús naplóm.* 8. HL TGY 3908.

117 Uo. 361.

118 Maria Zima: *Magyar katonák és a varsói felkelés.* [Ford. Mitrovits Miklós.] Bp., 2018. 51–53.

nok kezére. Érdekesség, hogy ekkor készült el az a Divéky Adorján történész-polonista által szerkesztett rövid, lengyel nyelvű brosúra, ami az AK tagjai és a lengyel polgári lakosság számára foglalta össze a magyar csapatokkal kapcsolatos legfőbb tudnivalókat. Az egyenruhák ismertetőjelei mellé csatoltak egy rövid társalgási szótárt is, ami jellemző módon olyan típuskérdéseket is tartalmazott, hogy „Eladó-e ez az ágyú, motorkerékpár vagy inkább becserélné vodkára?”.¹¹⁹

1943 végén és 1944 első hónapjaiban komolyabb kapcsolat a magyar megszálló erők és az AK között inkább Kelet-Galíciában alakult ki, aminek részben az az oka, hogy ebben a régióban az UPA közel sem rendelkezett akkora támogatottsággal, mint Volhíniában és Polézia déli részén. Galíciában, ha születtek is helyi érvényességű megnevezési szerződések az UPA-val, a magyar honvédek önhatalmúlag is inkább az AK-t és a helyi lengyel lakosságot segítették, semmint az ukránokat. Ugyanakkor Volhíniában teljesen más volt a helyzet, hiszen ott – az UPA egyeduralmából adódóan – a magyar csapatok nem álltak ilyesfajta választást előtt. Alapvetően ez a tény jelenti a magyarázatot arra, hogy miért éppen itt indultak meg a politikai távlattal is kecsegtető tárgyalások az ukrán partizánok és a magyar hadsereg képviselői között. Úgy is fogalmazhatunk, Volhíniában a magyar csapatok nem ütöttek, mert a gyenge felszereltségükre és a nagy területen való szétszórtságukra való tekintettel nem is üthették az orrukat a lengyel lakosságot gyilkoló UPA dolgaiba.

Az, hogy e szörnyű tragédia megtörténhetett, alapvetően két okra vezethető vissza. Az egyik maga az OUN doktrínái között keresendő, amit a félig lengyel Mihajlo Kolodszinszkij dolgozott ki, nem sokkal azelőtt, hogy a Kárpáti Szics ezredeseként a magyar honvédekkel vívott harcban Aknaszlatina mellett az életét vesztette.¹²⁰ Az OUN célja egy homogén etnikai tömb kialakítása volt, ami a háború végi rendezéskor majd kész helyzet elé állítja a vezető nagyhatalmakat, és nagyobb esélyt teremt az önálló ukrán államiság létrehozására. A másik ok e sokhitű, soknyelvű vidéken végigsöprő szovjet és náci terror, ami teljesen felszámolta a demokratikus pártok szervezeteit, a lengyel öngazgatás és rendvédelem szinte minden formáját.¹²¹ Enélkül aligha tudtak volna az UPA szervezett csoportjai alig néhány hónap leforgása alatt kb. 70 ezer lengyel civilt lemészárolni, továbbá 125 ezret pedig nyugat felé elűzni.¹²²

A magyar Nyugati Megszálló Csoport Volhíniában elhelyezett egységei a Kovel–Rivne–Zdolbunov–Szepetovka–Berdicsev vasúti fővonal és a Zdolbunov–Mizocs–Dubno mellékvonal biztosítását látták el, s minden erejüket lekötötte, hogy a partizánok támadásaitól megvédjék magukat. Mindenesetre a magyar katonák nagyon jól tudták, hogy mi zajlik

119 Godó Ágnes: *Magyar–lengyel kapcsolatok a második világháborúban*. Bp., 1976. 181–186.

120 Grzegorz Motyka: *Wołyń '43*. Wydawnictwo Literackie. Kraków, 2016. 23–37.

121 Lagzi Gábor: A lengyel Keleti Végék – egy mítosz nyomában. In: *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből*. Szerk. Czoch Gábor – Fedinec Csilla. Bp., 2006. 298–299.

122 Grzegorz Motyka: *Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) i Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA)*. Warszawa, 2006. 298–361. Magyarul lásd Lagzi Gábor: *Etnikai tisztogatások Ukrajnában. Az Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA) lengyelelleanes fellépése 1943–1944-ben*. In: *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Szerk. Ablonczy Balázs – Fedinec Csilla. Bp., 2005. 210–212.; Illés Veronika: *Nemzetállamok, de milyen áron? A II. világháború kirobbanását követő lengyel–ukrán kapcsolatok különös tekintettel a Keleti Végekre*. *Külügyi Műhely* 2 (2020) 1. sz. 223–225.

a volhíniai erdőkben. „A hegyek tele vannak a nemzeti ukrán bandákkal, akik igen dühösök ránk. A kisebbségben lévő lengyeleket naponta irtják, ma reggel is egy egész családot. Éjjel állandóan lövöldözés van” – írta naplójába az említett Mészöly Elemér vezérőrnagy.¹²³ A szintén emlegetett Bozóky Géza százados pedig így emlékezett: „Tudtuk még, hogy az ukrán falvakban élő lengyeleket formálisan kiirtották. [...] Azt beszélték, hogy még a 3 éves gyermekben is vagy 5 lött sebet találtak. A lengyel lakosság a falvakból a városokba menekült, ahol megszálló csapatok voltak.”¹²⁴ S valóban, a lengyelek sok esetben a magyar katonák által ellenőrzött településekre menekültek, arra számítva, hogy ott majd védelmet találnak az UPA elől. Így történt ez a Kovelt és Rivnét összekötő vasútvonal mentén több helyen, például Pereszpa, Sztarovka és Klevany állomásokon, illetve a Rivnétől délre fekvő Ozsenin és Mizocs településeken is. A magyar csapatoknak köszönhetően több ezer helyi, vagy oda menekült lengyel maradt életben.¹²⁵

Legközelebb egymáshoz: Budapest, 1943

A magyarok lengyelbarát gesztusai így sem zavarták meg az UPA által kezdeményezett tárgyalásokat, amik 1943 szeptemberétől váltak egyre intenzívebbé, és csakhamar konkrét formát is öltöttek. Az úgynevezett konyuskai és mirohoscsi megállapodások Volhínia és Dél-Polécia területén fegyverszünetet írtak elő, illetve összekötők útján a németekre és a szovjet partizánokra vonatkozó hírcserét határoztak meg. Politikai kérdésekről itt még nem esett szó.¹²⁶ Erre először 1943 novemberében került sor, amikor Padányi már nem az UPA, hanem az OUN banderista képviselőivel találkozott Lembergben. Az ukrán szándék komolyságát jelzi, hogy a találkozóra azt a Mikola Lebigit is delegálták, akit a Gestapo már 1941 óta nagy erővel körözött. Ekkoriban az OUN külügyi referatúráját vezette, tehát kvázi a földalatti ukrán állam külügyminisztere volt.¹²⁷ Padányi kezdeményezésére ekkor merült fel annak a gondolata is, hogy a tárgyalásokat Budapesten kellene folytatni.

A magyar vezetés az alábbi feltevésekből indult ki: (1) a németek képesek lesznek kifulladásztani a szovjeteket Ukrajnában; (2) a nyugati szövetségesek partra szállnak a Balkánra és ők szabadítják fel Közép-Európát; (3) a környező népek kormányaival és felkelőmozgalmaival angolszász irányultságú megegyezéseket lehet kötni.¹²⁸ Az alsóbb szinteken azonban többen is sejtették, hogy nem ez a realitás. Fábrý Pál, aki Padányi kvázi teljhatalmú megbízottjaként Lembergben, Varsóban és Vilniusban is tárgyalt a lengyel földalatti mozgalom képviselőivel, az események idején írt naplójában így fogalmazott:

123 Mészöly Elemér vezérőrnagy: Háborús naplóm. 1943. október 3-i naplóbejegyzés. HL TGY 3908.

124 Feljegyzés Bozóky Géza önvallomásáról. Bp., 1950. április 25. ÁBTL. 3.1.9. V-46998. Bozóky Géza. 132.

125 Bereza: Węgrzy wobec eksterminacji, 125–126.

126 Pahirja: Fejezetek az ukrán felkelő hadsereg, 498–502.

127 Richard Breitman – Norman J. W. Goda: *Hitler's Shadow. Nazi War Criminals, U.S. Intelligence, and the Cold War.* [Washington, D.C.,] 2010. 74

128 Joó András: *Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia 1942–1944.* Bp., 2008. (Politikatörténeti Füzetek 27) 88–95.

„Padányit és Vöcköndyt¹²⁹ várjuk, hogy összehozzuk az ukrán és lengyel tárgyalófeleket. Se füle, se farka ennek a nagy elgondolásnak, csak az a szerencse, hogy a németek fűtyülnek ránk, és nem veszik komolyan az otthoni kiugrási terveket sem. Nem egészen értjük Horthy kormányzó elgondolásait.”¹³⁰

Mindenesetre a budapesti találkozó így is megvalósult, amire az UPA és az OUN fúziójából alakult szervezet, az úgynevezett Ukrán Legfelső Felszabadító Tanács három személyt jelölt ki. A delegációt Roman Suhevics régi fegyvertársa, Miron Luckij vezette. Őt kísérték az OUN külügyi referatúrájának képviselői, egyrészt Ivan Hrynioh, másrészt a Kárpáti Szics tisztjeként a magyar fogságot is megjáró Jevhen Vrecjona.¹³¹ Mivel a felek addig álneveken tárgyaltak egymással, a háromfős társaság kilétét az akkori ukrán közélet talán legbefolyásosabb alakja, Andrej Septickij görögkatolikus metropolita igazolta.¹³² Az UPA és az OUN radikalizmusát fékezni igyekvő Septickijhez Fábry jó barátja, Saly Géza talált összeköttetést, aki mint haditudósító a kijevei magyar rádió helyettes parancsnoka volt és szervezetileg a Kádár Gyula vezette katonai hírszerzéshez tartozott. Családja révén a külügyminisztérium és a konzervatív, kormánypárti sajtó felé is kiváló kapcsolatokkal rendelkezett.¹³³

A lembergi Snilow reptérre honvédegyenruhában, onnan pedig civilben utazó társaság 1943. november végén érkezett Budapestre, ahol az UPA-t már alaposan kiismerő Korponay Miklós vezérkari százados fogadta őket. A gyorsan le szervezett tárgyalásoknak keresztbe tett, hogy Szombathelyi Ferencet Hitler időközben magához rendelte, így az ukrán delegációnak kb. másfél-két hétig várakoznia kellett. De az ukránok ezután sem örülhettek. Csalódottan kellett tudomásul venniük, amint a honvédparancsnokság vári épületében Szombathelyi, Kádár, Padányi és Korponay mellett mindössze egyetlen civil, a külügyminisztérium sajtóosztályának dolgozó Saly Dezső tanácsos, Saly Géza nagybátyja volt csak jelen. Így aligha véletlen, hogy szinte csak katonai jellegű kérdésekről egyeztettek, és a korábban tető alá hozott lokális megnehtámadási szerződéseket általános érvényűnek mondták ki. Bár az ukrán delegáció politikai ügyben érkezett Budapestre, amint ilyen természetű kérdésekre terelődött szó, a magyar fél merev ellenállásával találkozott. Kárpátalja kérdése és a földalatti ukrán állam magyar elismerése szóba sem jöhetett, és amikor hirtelen az egyik ukrán azzal állt elő, hogy a magyar hadsereg forduljon szembe Németországgal, a megrendült Szombathelyi állítólag csak annyit mondott: „Két lehetőségem van. Vagy Hitler lövet agyon, vagy Sztálin akasztat fel. Inkább az utóbbit választom.”¹³⁴

129 Helyesen Vöcköndy. Vöcköndy László alezredes, mint Padányi munkatársa, az 1/b osztályon dolgozott.

130 László Ágnes: *Egy sors, egy század. Fábry Pál élete mozaikképekben*. Bp., 1997. (Lassuló Idő) 111.

131 Pahirja: Út a paramilitáris szervezettől, 120.

132 Hrynioh korábban Septickij lembergi tanácsadója volt. Vö. Ivan Hrynioch: 40 Years ago in Budapest. HL TGY 3958. Együttműködés az Ukrán Felszabadító Hadsereg (UPA) és a M. Kir. Honvédség között 1943–1944. 2.; Adorján fedőnevű informátor jelentése. Bp., 1957. március 1. ÁBTL 3.1.6. M-28870. Adorján.

133 A szerző interjúja Saly Géza lányával, Saly Noémivel. Bp., 2022. május 16. [A szerző birtokában.]

134 Pahirja: Fejezetek az ukrán felkelő hadsereg, 503–506.; Ivan Hrynioch: 40 Years ago in Budapest. HL TGY 3958. Együttműködés az Ukrán Felszabadító Hadsereg (UPA) és a M. Kir. Honvédség között 1943–1944.

A tárgyalások – bár ígéretesen kezdődtek – végül teljes kudarccal zárultak. Budapesten épp ezekben a napokban értesültek a teheráni konferencia határozatairól. Arról, hogy a nyugati szövetségesek nem a Balkánon fognak partra szállni, és a háborút a tengelyhatalmak teljes kapitulációjáig folytatják. Tehát az a nagyszabású terv, ami az UPA-val és az OUN-nel folytatott tárgyalásoknak politikai súlyt adott, hirtelen semmissé vált. Közben egyéb problémák is keletkeztek. Bár a magyar fél azt hitte, hogy a budapesti megbeszélések a legnagyobb titokban zajlanak, a vezérkari főnök Hitlernél tett látogatása miatt jobbára csak partikra és éttermekbe cipelt ukránokra többen is felfigyeltek. Például a Budapestre akkreditált szlovák és román diplomáták, akik a berlini képviselők útján azon nyomban panaszt is tettek Hitlernél.¹³⁵ Úgy tűnik azonban, nemcsak az UPA-val történt tárgyalások jutottak a németek tudomására, de az AK-val kiépített kapcsolattartás is. Erre utal, hogy német nyomásra Fábry Pált a magyar katonai rendészet letartóztatta, és csak a magas rangú családi kapcsolatai révén engedték el. Saly ugyan elkerülte a letartóztatást, de a németek ezután őt is szemmel tartották.¹³⁶ Tették ezt úgy, hogy ez idő tájt maguk is támogatták az OUN banderista szárnyának egyes törekvéseit. 1943. november 21–22-én a Zsitomir körüli erdőkben ukránok, fehéroroszkok, örmények, üzbégek és más, a Szovjetunió területén élő kisebbségek képviselői, kb. negyven fő, konferenciát tartottak és megalapították a Leigázott Nemzetek Bizottságát. A németek tudtak a találkozóról, és az Alfred Rosenberg által vezetett Keleti Területek Minisztériuma erősen támogatta a szovjetellenes irányú kezdeményezést.¹³⁷

Bár Andrij Dolnyickij és Marton Ferenc ezredes személyében a felek állandó összekötőt neveztek ki, az ukrán–magyar kapcsolatok értelemszerűen nem tudtak tovább fejlődni. Az ország 1944. március 19-én bekövetkező megszállása olyan lavinát indított el, ami teljesen elsöpörte az ukrán ügyeket ismerő katonai elitet. Kállay miniszterelnök menekülni kényszerült, Szombathelyit felmentették, Lakatost és Padányit áthelyezték, Kádárt pedig letartóztatta a Gestapo. Ezután a két fél kapcsolata ismét visszaesett az 1943. nyári állapot szintjére, és legfeljebb csak helyi szintű megállapodásokról lehetett szó.

Kétségbeesett remények: Galícia és Magyarország, 1944–1945

Különös módon a német megszállás csak az ukránokkal ápolt viszonyt határozta meg, a lengyel törekvésekkel szemben az új, Sztójay Döme vezette kollaboráns rezsim is segítőkésznek bizonyult. Olyannyira, hogy amikor 1944 tavaszán az UPA lengyelelles hadjárata áthelyeződött Kelet-Galíciába, a magyar katonák az AK-t és a lengyel lakosságot segítették – a volhíniai példához képest sokkal erélyesebb módon. Elegendő csak néhány precedenst felsorolni. 1944 áprilisában az 1. magyar hadsereg katonái a lengyel segédrend-

135 Deák István: *Európa próbatétele. Együttműködés, ellenállás és megtorlás a második világháború alatt*. Bp., 2015. [2. kiad.] 107.; Kaló József: Szombathelyi Ferenc vezérezredes önéletrajza és védőbeszédének vázlata. *Hadtörténelmi Közlemények* 124 (2011) 625.

136 László: *Egy sors, egy század*, 120–124.

137 Stephen Dorril: *MI6. Inside the Covert World of Her Majesty's Secret Intelligence Service*. New York, 2002. 229.

őrséggel karöltve füstölték ki az UPA egységeit a Sztanyiszlau melletti Poszics, Tyisziv, Kupcsakivka, Kopanki, Kropivink stb. falvakból, melynek során több száz tanyát gyújtottak fel és több tucát ukránt végeztek ki. Május elején a sztanyiszlai AK-parancsnokság tárgyalásokat folytatott a magyarokkal arról, hogy az AK szabadon támadhassa az ukrán falvakat, amiért cserébe a lengyelek átadják a magyarokkal ellenségesnek bizonyuló ukránokat.¹³⁸ A Kalusba és Zsuravnóba települt magyar helyőrség nemcsak fegyverekkel segítette az AK-t, de arra is volt példa, hogy a lengyel felkelőket honvédegyenruhába bújtatták és egy szakasz „valódi” magyar katonával együtt úzték ki a környékbeli falvakat zaklató UPA-sokat.¹³⁹ A Sztrij melletti Zsuliban a helyi lengyel plébános, Franciszek Bętkowski épp húsvét vasárnapján történt meggyilkolását a feldühödött magyar csapatok torolták meg, illetve az UPA és a szovjetek elől Magyarország felé menekülő környékbeli lengyeleket a saját életük kockáztatása árán segítették békében elvonulni.¹⁴⁰ Látva az együttműködés sikerességét, 1944 májusában az AK Tájékoztató és Propaganda Irodája röplapokkal árasztotta el a Kelet-Galíciában és a Varsótól keletre állomásozó magyar honvédek állásait. Arra biztatták őket, hogy a hamarosan kirobbanó általános felkelés idején álljanak át az AK oldalára és forduljanak szembe a németekkel.¹⁴¹

Az UPA szemszögéből a magyarok által jelentett probléma csak azután enyhült, hogy a szovjetek 1944. július végén megérkeztek a Kárpátok keleti lejtőjéhez, és a magyar hadsereg Kelet-Galíciában már csak az ukrán többségű területeket tartotta az ellenőrzése alatt. Ekkor a helyi megegyezés lehetősége újra fennállt, mint ahogy az számos esetben meg is valósult.¹⁴² Az ukrán ügyet azonban a magyar katonai és politikai vezetés továbbra is csak praktikus szempontok alapján szemlélte. Szombathelyi utóda, Vörös János vezérezredes a Legfelső Honvédelmi Tanács 1944. július 26-i ülésén – Horthy Miklós, Sztójay Döme és Csataj Lajos előtt – így összegezte az UPA-val ápolt viszony lényegét:

„Az egyik az ukrán nemzeti bandák csoportja, céljuk Nagy-Ukrajna megteremtése. Jelenleg elsősorban a szovjet bandák ellen küzdenek. Magyar szempontból figyelmet érdemel az ukrán bandák magyar-barát megnyilatkozása, ellenben nem fér kétség ahhoz, hogy saját céljaik elérése érdekében alkalmas pillanatban teljes erejükkel ellenünk fordulnak, s velük szemben a mindenkori óvatosság kívánatos. Utóbbi időben híreink vannak arról, hogy a németekkel való kiegyezést az orosz veszély miatt keresik.”¹⁴³

138 Олександр Пагіря: Угорський фактор в українсько-польських відносинах 1943–1944. In: Волинська конференція: через історію до порозуміння. Упор. Анатолій Шваб. Луцьк, 2013. 91–92.

139 Godó: *Magyar-lengyel kapcsolatok*, 182–183.

140 Bereza: *Węrzy wobec eksterminacji*, 130–131.

141 Zima: *Magyar katonák és a varsói felkelés*, 53–54.

142 Hidvégi Lajos: Harctéri emlékeim az ukrán nemzeti partizánokkal, 1944. *Honismeret* 21 (1993) 1. sz. 38–40.; Ravasz István: Magyar katonák és az ukrán nemzeti partizánok. In: ... és újfent hadiidők! (avagy a „boldog békeidők” nem térnek vissza) 1939–1945. Szerk. Ravasz István. Bp., 2005. 126–129.; Török Ádám: Harchban a keleti széllel. Korponay Miklós vezérkari százados életútja. In: *Utak és útkeresztveződések. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*. Szerk. Bank Barbara. Bp., 2013. 110–112.

143 A vezérkar főnökének előadása a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács ülésén. 1944. július 26. HL VKF 1944. Eln. 1. oszt. 12. Szn.

De nemcsak az UPA kereste a németeket, a németek is őket. Ahogy a fronton romlott a helyzet, a nációkkal idealisztikus alapon rokonszenvező, korábban bebörtönzött vagy egyszerűen csak mellőzött fasiszta vezetőkkel Berlin igyekezett rendezni a viszonyt. Ekkor nemcsak Szálasi Ferencsel indultak be intenzív tárgyalások, de szabadon engedték a vasgárdista Horia Simát, majd nem sokkal később Sztecko, Melnyik és több száz OUN-aktivista mellett az ukrán „Providnyik”-et, azaz Sztyepan Banderát is.¹⁴⁴ Az UPA-val szembeni békülékenységgel gyorsan megjelent a magyar katonák számára adott német utasításokban is. „Már amikor a [...] szükséges tájékoztatást megkaptuk a német hadtestparancsnoktól, felhívta a figyelmünket arra, hogy az arcvonaltól mögött UPA alakulatok, ukrán szabadcsapatok tartózkodnak. Ezeket nem szabad ellenségnek tekinteni” – emlékezett vissza az augusztus végi időkre az egyik Kárpátokban harcoló magyar hadosztály vezérkari tisztje.¹⁴⁵

A német gesztus a március 19-e után brutálisan megtizedelt magyar sajtó számára is lehetőséget teremtett az ukránkérdést feszegető cikkek megjelentetésére. Noha az ukrán fél már az 1943. végi tárgyalásokon is többször felvetette, hogy a magyar lapokban jelenjen meg ismeretterjesztő cikkek az UPA-ról,¹⁴⁶ 1944 nyaráig erre csak ritkán került sor.¹⁴⁷ Május-júniusban a sajtó főleg a Tatár-hágón és az Ojtozi-szoroson beáramló ukrán, orosz, kalmük és más kaukázusi menekültekről cikkezett. Sőt, antibolsevista hangulatkeltés céljából a filmhíradókban is előszeretettel mutogatták a tevékaravánokkal érkező ukránokat, akiket a kommentár szerint a Kiskunságban és a Dunántúlon is szívélyesen fogadott a helyi lakosság. Az összesen mintegy kétszázezer fős menekülttömeget szeptembertől aztán szűrni kezdték, és a belügyminisztérium körrendelete szerint a „román nemzetiségű menekülteket, cigányokat, ukránokat és zsidókat” vissza kellett fordítani a határon.¹⁴⁸

Ami a partizánokat illeti, az *Esti Újság* azzal az egyre üresebben kongó lózunggal magyarázta az ukrán ellenállás hevesességét, hogy „Az ukrán lakosság a német megszállás idején megismerte az európai életformát és most nem tud újból hozzászokni a terror ázsiai rendszeréhez”.¹⁴⁹ 1944 júliusában a *Pesti Hírlap* Partizánok fogságában címmel jelentetett meg egy interjút, amit két repülő honvéddel készítettek az UPA fogságából történő visszatérésük után. A Sztrij környéki erdőkben kényszerleszállást végrehajtó páros hamarosan egy pozsonyi születésű, magyarul is jól beszélő UPA-parancsnok, egy bizonyos Korim György keze közé került. Az illető arra kérte őket, ha már az UPA úgysem

144 Grzegorz Rossoliński-Liebe: *Stepan Bandera. The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist. Fascism, Genocide, and Cult.* Stuttgart, 2014. 285–287.

145 Fabinyi József: A m. kir. 13. honvéd gyaloghadosztály az anyagi vezérkari tiszt szemszögéből 1943–1944. *Hadtörténelmi Közlemények* 104 (1991) 140.

146 Bozóky Geyza: A megszállt Ukrajnában. 136. HL TGY 3409.

147 Nem sokkal a budapesti tárgyalások után jelent meg az *Esti Újság* és a *Magyarország* cikke, amelyben – német forrásokra hivatkozva – így fogalmaztak: „Az ukrán nemzeti partizánok, akik eddig háromarcvonalas háborút folytattak: a lengyelek, a bolsevisták ellen, valamint a teljes ukrán függetlenségért, most lassanként a szovjet csapatok ellen fordulnak.” Wolhyniában ukrán partizánok harcolnak a szovjet csapatok ellen. *Esti Újság* 1944. január 20. 2.; Ukrán partizánok harcolnak a szovjet csapatok ellen Wolhyniában. *Magyarország* 1944. január 21. 2.

148 Ablonczy Balázs: *Az utolsó nyár. Magyarország, 1944.* Bp., 2024. (Modern Magyar Történelem) 148–152.

149 Polgárháború a Vörös Hadsereg hátában. *Esti Újság* 1944. május 10. 7.

harcol a magyarok ellen, akkor álljanak be hozzájuk ők is. Miután a honvédek ezt elutasították, pár nap múlva egy UPA-s inspektor érkezett hozzájuk, aki azt is „felfedte”, hogy az UPA egyáltalán minek a rövidítése. „Ukránszkaja Poszjunyija Armija, azaz Ukrán Szabad Csapat” – adta meg a helytelen választ. A honvédeket végül sértetlenül és a jól tartás következtében néhány kiló súlyfelesleggel együtt engedték szabadon.¹⁵⁰ A cikk több szempontból is tanulságos. Egyrészt az UPA-t magyarbarát, emberséges szervezetként állított be, másrészt pedig olyan „szabadcsapat”-ként, aminek a politikai céljairól a korabeli olvasó nem sokat tudhatott meg.

Korponay Miklós azonban elég jól ismerte már az UPA-t. Miután a nyilas hatalomátvétel után a vezérkari főnökség 2. osztályára került, régi-új felettesétől, Zákó Andrásztól azt a feladatot kapta, hogy hozzon létre egy diverzáns katonai egységet. Az új formáció a „kopjasok” elnevezést kapta, és Korponay számos kiképzőtábort hozott létre a Dunántúlon, amiről természetesen a németek is tudtak.¹⁵¹ Korponay úgy emlékezett, hogy a már említett Andrij Dolnyickij még ekkor is a magyar hadsereg mellé kirendelt UPA-összekötő volt, s nagy segítséget nyújtott abban, hogy a kopjasokhoz számos UPA-alakulat is csatlakozott. Állítása szerint egyesek – mint például Mikola Csujkov alakulata – Szlovákián és a Bakonyon át titokban menetelve jutottak el a nagyalásnyi kiképzőtáborig. Korponay szerint ukránokat csak egy alkalommal vetettek be, amikor 1945 márciusában (!) Gyeljatyin mellett a szovjetek hátában ledobták őket.¹⁵² Ebből is látható, a hadi helyzet ekkor már annyira elkésérítő volt, hogy a magyar vezetésnek is eltűntek az UPA-val szemben támasztott addigi fenntartásai. Erre utal az *Esti Ujság* hasábjain megjelent hosszabb interjú, amit egy „Éhes” fedőnevű ukrán partizánnal készítettek 1944 októberében. A hős pózban ábrázolt ukrán harcos kiemelte, az UPA nem akar a magyarok ellen harcolni, már csak azért sem, mert így a helyi ukrán lakosság szenvedéseit is meg tudják rövidíteni. „Bujdosó ezrek fogtak fegyvert. Slava Ukrajine!” – zárult a pátoszos hangvételű cikk.¹⁵³

Utóélet és megtorlás

A szovjeteket végül se a németek, se a magyarok, se az UPA nem tudta megállítani, és a front módszeresen végiggyalogolt az országon. Az UPA egységeinek jelentős része helyben maradt és egészen az 1960-as évekig elkeseredett harcokat vívtak a szovjet belügyi alakulatokkal. Ugyanakkor számosan Nyugat felé menekültek, többnyire Csehszlovákián keresztül. 1945 és 1947 között Északkelet-Szlovákiában szabályos háború zajlott a csehszlovák államvédelem és az UPA csapatai között.¹⁵⁴ A nem éppen sétatagolopszerű

150 Partizánok fogságában. *Pesti Hírlap* 1944. július 5. 3.

151 Török: Harcba a keleti széllel, 112–116.

152 Korponay Miklós: A magyar hadsereg és az UPA kapcsolatai. ÁBTL O-8-2000/40. Szabadságharcosok fn. dosszié 40. sz. melléklete. 6–7.

153 Az ukránok egyetlen életcélja harc a bolsevizmus ellen. *Esti Ujság* 1944. október 19. 5.

154 Krajcsír Lukács: Gereblyével a „banderisták” ellen. Csehszlovákia háborúja az Ukrán Felkelő Hadsereggel, 1945–1947. <https://ntf.hu/index.php/2022/05/12/gereblyevel-a-banderistak-ellen-csehszlovakia-haboruja-az-ukran-felkelo-hadsereggel-1945-1947/>. (Legutóbbi megtekintés: 2024. március 7.)

útjaik során minden bizonnyal magyar területekre is betörték, bár a magyar sajtóban megjelent cikkek módszeresen tagadták ezt:

„E menekülésük során jutottak el az Ipoly völgyében húzódó erdőkbe, ahol tovább folytatják garázdálkodásukat. Egy-egy kisebb csoportja a bandáinak a magyar határ felé is elkalandozik, azonban, mint hivatalosan megállapították, Magyarországon Bender-kötélékek [sic!] nem tartózkodnak.”¹⁵⁵

Ugyanakkor a sajtóban „benderisták”-ként elhíresült társaság (aminek a soraiban szép számban harcolhattak bujkáló szovjet katonaszökevények is)¹⁵⁶ a Mátrába is átjutott, legalábbis a magyar állambiztonság 1946–1947-ben keletkezett anyagai erre utalnak. Ezek alapján nemcsak hogy átjutottak a határon, de kapcsolatba is léptek a helyiekkel, és ha hihetünk a koncepciós elemekkel gazdagon átszőtt iratoknak, Gyöngyös és Hatvan környékén elég jó viszony alakult ki a néhány száz főből álló UPA-sok és a helyi – antikomunista érzelmű – lakosság között.¹⁵⁷

Az ukrán partizánokról szóló háború utáni diskurzus híven fejezte ki az új idők kívánalmait, és azokat rendszeresen a nyugati nagytőke, illetve a nácik által feltüzelt szabadcsapatokként írták le. Ezt a tendenciát erősítette Dékán István 1945-ben megjelent visszaemlékezés-szerű könyvecskéje is. Egy nem túl nagyszámú magyar kontingens tagjaként Dékán a háború alatt Mihail Naumov partizánhadserégében szolgált, és ő is részt vett az UPA elleni harcokban. Dékán többször is kiadott partizánmemoárjait azonban érdemes óvatosan kezelni. A háborút követően Dékán nemcsak hogy Rákosi Mátyás unokahúgát vette el feleségül, de a magyar sztálinista államvédelem magas rangú tisztjévé emelkedett, és ott a kémelhárítási ügyekért felelt. Ezért aligha meglepő, ha Dékán szerint az UPA az ukrán „földbirtokosok”, „zsíros parasztok” és „kulákok” bázisán nyugodott. Ennek ellenére nagyjából reálisan írta le a helyzetet, amikor így fogalmazott:

„Egy részük teljesen behódolt a németeknek, német egyenruhában és német zsoldban végezték hóhérmunkájukat. A másik részük bandákba tömörülve harcolt a németek ellen is, meg a Vörös Hadsereg, illetve a partizánok ellen is, mondván, ha majd a Vörös Hadsereg és a német hadsereg is teljesen legyengül, akkor lépnek ők nyíltan a porondra.”¹⁵⁸

155 Nyolcezer partizán tankokkal harcol a Bender-bandák ellen. *Kossuth Népe* 1947. szeptember 11. 5.

156 Szabó Miklós: *A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a Párttal. Előadások a kommunista pártok történetéről és a fekete-piros-fehér-zöld színre festett sztálinizmusról*. [Szerk. Jankó Attila.] Szeged, 2013. 184.

157 Lásd pl. Jelentés. Kistarcsa, 1952. január 4. ÁBTL 3.1.9. V-108576/1. Dálnoki István és tsai. 69–71.; A Budapesti Büntetőtörvényszék ítélete. 1950. december 29. ÁBTL 3.1.9. V-6468. Mátravölgyi József és társai. 148–162.

158 Dékán István: *Vihar Ukrajnában. Egy magyar partizán naplója*. Bp., 1945. 32. A szöveg vonatkozó részeit érdemes összevetni a későbbi kiadásokkal, ahol Dékán már nem tett említést arról, hogy az ukrán nacionalisták a németek ellen is harcoltak volna. Lásd Dékán István – D. Kardos Éva: *Utak és ösvények*. Bp., 1975. (Tények és Tanúk) 256.

Ennek megfelelően Dékánék sem kímélték őket, illetve azokat a falvakat sem, ahol az UPA-t támogató lakosságot sejtették. „Természetesen ha ellenséges bandéra [sic!] faluban vagy háznál voltunk, ott minden további nélkül elvettük a szükséges élelmet éppúgy, mint a ruhát vagy a cipőt. Erre hivatalos engedélyünk volt [ti. a Vörös Hadsereg parancsnokságától].”¹⁵⁹

Talán ennél is érdekesebb azoknak a története, akik magyarokként, illetve a magyar hadsereg katonáiként kerültek az UPA kötelékébe. A pontosítás azért is indokolt, mert az említett Bozóky Géza százados úgy emlékezett, hogy voltak olyan honvédalakulatok, ahol a kárpátaljai ruszin származású katonák aránya akár a 20%-ot is meghaladta, és ezek többsége szinte egyáltalán nem beszélt magyarul.¹⁶⁰ 1943 augusztusában arra is volt példa, hogy a ruszin honvédek egy magyar állást akartak az UPA kezére átjárszani, de lebuktak, aminek következtében a magyar hadbíróság egyiküket ki is végeztette.¹⁶¹ Voltak azonban más esetek is, amikor az illetők nem feltétlenül önszántukból csaptak fel UPA-partizánnak. A teológus végzettségű Kilyén Károly négy társával például egy Szovjetunióba tartó hadifogolyvonatból ugrott ki Brodi közelében, ahol néhány nap múlva NKVD-egyenruhába öltözött UPA-sok fogságába kerültek. Kilyén és társai négy hónapon át szolgáltak a „Felhő” fedőnevével parancsnok által vezetett szotnyában,¹⁶² ahol többnyire különféle segédmunkákat bízta rájuk. 1945 októberében „Felhő” gránátokkal, dollárral és magyar nyelvű térképekkel látta el, majd szabadon bocsátotta őket. Nem rajta múlt, hogy pár nap múlva Németmokra mellett Kilyénék már egy valódi NKVD-alakulatba botlottak. Az Ungvári Katonai Bíróság először halálra, majd húsz év kényszermunkára ítélte őket. A Csendes-óceán partvidékét és Kolimát is megjárt Kilyén csak 1951-ben tért haza a Szovjetunióból.¹⁶³

Hasonlóan jártak azok is, akik az UPA-val való kapcsolattartásért feleltek. Padányi Jenő 1945-ben tért haza Ausztriából, hogy aztán négy évvel később az NKVD a saját debreceni irodájából hurcolja el. Igen valószínű, hogy Padányi elrablása mögött Ujszászy Istvánnak a kommunista államvédelem számára írt vallomásai állnak, ahol – minden más rendelkezésre álló forrást meghazudtolva – módszeresen a németek embereként hivatkozott rá.¹⁶⁴ A kezdettől fogva náciellenes Saly Géza és Fábry Pál Budapest ostroma idején is a fővárosban maradt és mindketten csatlakoztak a fegyveres ellenállás nem túl népes erőihez. Fábry „Gombos százados” álnéven a nyilasok által kivégzett Tartsay Vilmos segéd-tisztje lett és többnyire összekötőként tevékenykedett.¹⁶⁵ 1947-ben elhagyta az országot és az USA-ban telepedett le. Salyt még 1945-ben kihallgatta az NKVD, majd a kijeji rádió-

159 Dékán: *Vihar Ukrajnában*, I.: i. m. 35.

160 Bozóky Geyza: A megszállt Ukrajnában. 109. HL TGY 3409.

161 Bozóky Géza kihallgatásáról készült feljegyzés. Bp., 1950. március 16. ÁBTL 3.1.9. V-46998. Bozóky Géza. 137–138.

162 Felhő eredeti neve Dmitro Bilincuk volt. Bilincuk az UPA Hucul szotnyáját vezette és már 1944 elejétől részt vett a magyar hadsereggel történő egyeztetésekben. 1953-ban esett el. Парія: Між війною та миром, 252., 293.

163 Kilyén Károly: *Fennmaradni! Beszélgetések életről, halálról, örömről, szenvedésekről*. Marosvásárhely, 1997. 81–212.

164 Vallomások a holtak házából, 250., 456., 583.

165 Bartha Ákos: *Véres város. Fegyveres ellenállás Budapesten, 1944–1945*. Bp., 2021. (Modern Magyar Történelem) 257–260.

nál betöltött szerepe és a partizánokkal ápolott kapcsolatai miatt tíz évre Kazahsztánba deportálták.¹⁶⁶ Bozóky Géza sem járt jobban. Őt úgy ítélte halálra a Budapesti Katonai Bíróság, hogy az eljárás során egyetlen tanút sem hallgattak ki. A másodfokú tárgyaláson 15 évre szállították le a büntetését, 1956-ban szabadult.¹⁶⁷ Korponay Nyugatra menekült, ahol korábbi felettesével, Farkas Ferencsel versengve igyekezett kisajátítani az UPA-val történő kapcsolatfelvétel érdemeit, valószínűleg csak azért, hogy a kelet-európai népek radikális exilmozgalmait uraló UPA-emigrációnál jobb színben tüntethesse fel magát.¹⁶⁸

Összegzés

Mint láthattuk, a „nagyukrán” törekvéseket illetően a magyar vezetés hozzáállását elsősorban Kárpátalja birtoklása és a lengyelekhez fűződő viszony határozta meg. A szorosabb politikai kapcsolatok elutasítását azzal a sajnos helytállónak bizonyuló magyar állásponttal magyarázhatjuk, hogy az önálló ukrán állam kikiáltását egyetlen nagyhatalom sem tartotta kívánatosnak. A magyar döntéshozók szenvtelen realizmusa mellett azonban meg kell említenünk a kapcsolatfelvétel alsóbb szintjein működő katonák, illetve egy-két közíró empatikus hozzáállását is. A hátramaradt visszaemlékezések, naplók és feljegyzések arról tanúskodnak, hogy a magyar katonák nagy része megértően állt az állami törekvéseikben elnyomott ukránokhoz. Ugyanez mondható el a magyar sajtó és közélet képviselőiről is, igaz, csak azokban az esetekben, ha Kárpátalja kérdése nem került szóba. A háborús hétköznapiakban az ukránsághoz fűződő viszonyt így is mindig felülírta a lengyelekkel szembeni hagyományos barátság tudata, ami az 1943 végén tapasztalható magyar „taktikázás” idején is jellemző maradt. A rendelkezésre álló forrásokból kitűnik, ukránok és magyarok között szinte csak az Osztrák–Magyar Monarchia megszépült emléke jelentette az egyetlen közös pontot. Épp egy olyan birodalomé, ami a maga liberalizmusával és etnikai sokszínűségével végül is egyik fél számára sem jelentett immár követendő példát.

¹⁶⁶ A szerző interjúja Saly Noémivel.

¹⁶⁷ ÁBTL. 3.1.9. V-46998. Bozóky Géza. 284–293.

¹⁶⁸ Vö. Korponay Miklós: A magyar hadsereg és az UPA kapcsolatai. ÁBTL O-8-2000/40. Szabadságharcosok fn. dosszié 40. sz. melléklete. 7.; Farkas Ferenc: *Tatárhágó visszánéz*. Buenos Aires, 1952. 17–18., 53–63.

CONTENTS

STUDIES

Richárd Tóth The Image of Romanness in the Carolingian Era: A Study on Baptismal Rites	493
Zsófia Bocsi The Villages of Vértes in the Csókakő Manor in the Middle Ages. Veleg and Sárkány	505
Miklós Fóti Zülfikar Bey, to the History of the Third Generation of a Frontier Clan Governing Ottoman Hungary	525
Béla Angyal The Hungarian Armistice Agreement of January 1945 and the Czechoslovak Government Emigree	543
Nándor Pócs Dangerous Liaisons in the Bloody Zone. Ukrainian National Radicalism – in Hungarian Perspective (1918–1945)	567
Natália Váradi The Situation of Historic Churches in Transcarpathia during the Hungarian Revolution of 1956	603

E számunk szerzői

Angyal Béla, néprajzkutató, történész, külső munkatárs, Fórum Kisebbségkutató Intézet • Bocsi Zsófia, régész, történész, Mecenatura Bt. [Debrecen] • Fóti Miklós tudományos segédmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Turkológia Osztály • Pócs Nándor, tudományos kutató, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára • Tóth Richárd, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Filozófiatudományi Doktori Iskola • Váradi Natália, docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék

(HUN-REN BTK TTI = HUN-REN [Magyar Kutatási Hálózat] Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

**HUN
REN**

**BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET**

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

